

עמדת פוסקי ההלכה בעניין פעולתם של כוחות הביטחון והשירותים החיוניים בשבת

דוד ארונובסקי וגדעון ספיר

א. מבוא; ב. צבא 1. החזון איש 2. הרב הרצוג 3. הרב גורן 4. פוסקים שהתייחסו לשיטת הרב גורן 5. הרב ולדנברג 6. הרב אלישיב 7. הרב אויערבך; ג. משטרה 1. הרב הרצוג 2. הרב ישראלי 3. הרב ולדנברג 4. הרב אויערבך 5. פסיקה נוספת 6. נספח – שיטה המציעה היתר גורף; ד. אספקת חשמל 1. ועדת השבת והחזון איש 2. הרב אויערבך 3. הרב גורן; ה. קטלוג והערכה של הגישות השונות 1. מבוא 2. הפחתת איסורים לעומת היתר לתפקוד שוטף 3. קריטריונים נוספים; ו. סיכום

א. מבוא

כשלוש שנים לאחר קום המדינה פרסם ישעיהו ליבוביץ מאמר על בעיות הדת והמדינה במדינת ישראל מנקודת מבט דתית והצביע על שאלת השבת כאב טיפוס לבעיות אלה.¹ ליבוביץ טען שהנהגה הפוליטית והרוחנית של המחנה הדתי מתמקדת בהגנה על האינטרס של האדם הדתי ומתעלמת מן השאלה כיצד ניתן לשמור שבת באופן ממלכתי במדינה מודרנית. גישה זו, טען ליבוביץ, איננה ראויה. היא מבססת את אפשרות קיומה של מדינת ישראל על מציאותם של יהודים מחללי-שבת (או של גויים-שלי-שבת) ומתחמקת מהאתגר הגדול של התאמת הדת לחיים המודרניים במדינה יהודית ריבונית.

* אנו מודים למערכת דיני ישראל ולקוראים עלומי השם על הערותיהם. במהלך העבודה קיבלנו הערות חשובות גם מהחוקרים הבאים (לפי סדר הא-ב): יצחק ברנד, נריה גוטל, אביעד הולנדר, שוקי זקבר, יהושע פפר ויצחק רונס. הערות מצוינות קיבלנו גם מהרב איתם הנקין, שנרצח עם רעייתו, נעמה, על ידי בני עוולה. המאמר מוקדש לעילוי נשמתם. 1 הדברים פורסמו לראשונה בכתב העת *בטרם* קנ"ח (1951) ושבו נדרפסו בספר ישעיהו ליבוביץ, *תורה ומצוות בזמן הזה* (תשי"ד) ובספר *יהדות, עם יהודי ומדינת ישראל* 108-120 (1979). כמוכן, ליבוביץ לא היה הראשון שדן בשאלת השבת ביישוב החדש תוך שהוא מצביע על חשיבותה. למשל, כבר בשנת תרפ"ד דנו פוסקי הלכה בשאלת החליבה בשבת. ראו סיכום הדיון אצל חיים י' פלס "בעיות החליבה בשבת בהתייחסות הדתית בא"י (סקירה היסטורית)" *ברקאי* ב 132 (תשמ"ה) (להלן: בעיות החליבה בשבת).

ליבוביץ הצביע על שלושה תחומים עיקריים שאת פעולתם בשבת יש להסדיר מנקודת מבט הלכתית:

1. שירותי המדינה – המשטרה והשירות הדיפלומטי.
2. שירותים ציבוריים חיוניים – מפעלי המים והחשמל.
3. ענפי תעשייה המושתתים על שיטות ייצור המחייבות תהליך רצוף שאינו ניתן להפסקה.

ליבוביץ טען שהפתרון לבעיות בתחומים אלו איננו יכול להתבסס על "היתרים בדיעבד", הבוחנים "מה אסור אך ניתן להתיר", אלא על "פרוגרמה חיובית קונסטרוקטיבית", דהיינו לא ראוי להתייחס לפעילות בתחומים הנ"ל כ"חילול שבת" שניתן להתירו באמצעות שימוש בפיקציות הלכתיות מקומיות (שינויים/היעזרות בנכרים וכדומה), אלא לקבוע מראש אילו תחומים הכרחי שיפעלו גם בשבת ובתחומים הנ"ל לקבוע שהפעילות מותרת ללא כל סיג, וזאת משתי סיבות:

- א. התורה לא תוכל לשמש כוח ציבורי מוביל, כמו גם גורם משמעותי בחינוך הדור הצעיר, אם עמדתה בשאלת השבת הציבורית תתבסס על הגישה שהשירותים החיוניים במדינה ובמשק אסורים לכתחילה ומותרים רק בדיעבד.
- ב. גישת ההיתרים בדיעבד תהפוך את פוסקי ההלכה לבתי-חרושת לייצור היתרים לכל המעוניין, דבר שיוזיל את מעמד הרבנות.

ליבוביץ אמנם הקדיש את עיקר דבריו לביקורת על ההנהגה הדתית ולהתוויית הכיוון הכללי שאליו ראוי לדעתו לפנות, אך לקראת סיום דבריו הוא הציג בקצרה גם פתרון הלכתי משלו. לפי הצעתו של ליבוביץ ניתן להתיר את העבודה בשבת בתחומים הנזכרים ללא כל צורך ב"היתרים" וב"שינויים", בהסתמך על התקדים של עבודת קרבנות הציבור בבית המקדש, שהותרה בשבת. ליבוביץ טוען שעבודת הקרבנות הותרה בשל היותה עבודת הציבור, "עבודת ישראל", להבדיל מ"עבודת אדם מישראל". לדעתו, את העבודה בתחומים הנזכרים יש לסווג כעבודת הציבור וכפועל יוצא להתירה. כדי להגיע לתוצאה זו ליבוביץ מציע להשתמש בכוח הניתן לחכמים לעקור איסורים מהתורה בהוראת שעה כדי לחזק את קיום התורה בכללותה, בבחינת "חלל עליו שבת אחת כדי שישמור שבתות הרבה"².

- 2 להצעת ליבוביץ יש שתי חולשות. ראשית, המכשיר של עקירת דבר מהתורה מבוסס על ההנחה שמדובר כאן בחילול שבת, בעוד שלטענת ליבוביץ ההיתר עולה בקנה אחד עם הלכות השבת (אולם, ייתכן שמדובר בשתי הצעות נבדלות, וכך אכן הבין את הדברים הרב נריה. ראו משה צבי נריה *צניף מלוכה* 315-316 (תש"ד) (להלן: *צניף מלוכה*)). שנית, המכשיר שליבוביץ מציע הוא מטבעו זמני, ואילו הוא מעוניין בפתרון של קבע. מכל מקום, חולשת הפתרון ההלכתי שליבוביץ מציע אינה פוגמת בתוקף של טענתו העקרונית, ככל שהיא מדויקת.

בתגובה לדבריו של ליבוביץ, פרסם הרב משה צבי נריה סדרת מאמרים.³ הרב נריה דחה את טענתו העובדתית של ליבוביץ. הוא טען שהרבנים דווקא מטפלים בשאלות האמורות במכתב רחב- שאינו מצטמצם רק להגנה על האינטרס של העובד הדתי- והאשים את ליבוביץ בחוסר סבלנות. את הפתרון של ליבוביץ הגדיר נריה כהצעה ל"תיקונים בדת" וכ"רפורמה",⁴ וטען שיש במסורת התורה שבעל-פה ובהלכה המקובלת בידינו (והמתפרשת על-ידי נציגיה המוסמכים) כדי לפתור את כל השאלות בצורה טובה שתאפשר קיום חיים במדינה מודרנית ללא פריצת גדרות ההלכה.

עם זאת, הרב נריה סייג את דבריו והוסיף שכדי להשיג פתרון כולל, על המערכת הציבורית בישראל לקבל על עצמה את מרות ההלכה. רק במציאות כזאת ניתן יהיה להבחין בין פעולות חיוניות- שלא ניתן להשביחן בשבת ולכן יש למצוא להן פתרון- לבין פעולות שאינן חיוניות. כל עוד המערכות ממשיכות להתנהל ללא התחשבות בהלכה, לפוסקי ההלכה מגיעות רק שאלות של עובדים המשמשים "ברגים קטנים במכונה הגדולה אשר אפיה ופעולתה [...] נקבעו מלמעלה [...] ללא כל התחשבות [...] עם הגורם הדתי".⁵ במציאות כזאת, הרבנים אינם יכולים להתיר לאדם הדתי לעבוד במסגרות המחללות שבת, שכן אותו עובד לא יוכל להפריד בין משימות מותרות לאסורות. ובלשונו של הרב נריה: "לא משרד החרוץ כשלעצמו אינו ניתן לניהול ע"י שומרי תורה, אלא משרד-חוץ זה אינו מאפשר את עבודתם של שומרי-תורה בתחומיו".⁶

אולם, גם הרב נריה הבין שתשובתו אינה מספקת. שהרי גם אם ה"מדינה" אינה מקבלת על עצמה את מרות ההלכה בענייני שבת – וכפועל יוצא לא ניתן להתיר לעובדים דתיים מה שאפשר היה להתיר במדינה שומרת הלכה – עדיין נשאלת השאלה מדוע הרבנים אינם מציגים תכנית כוללת, שגם אם לא תתקבל ולא תבוצע, "תדע לכל הפחות המדינה והממשלה והציבור הדתי עצמו, כי ישנה תכנית קונקרטי לניהול שרות המדינה על-פי התורה, אלא שלא איכשר דרא".⁷

בתשובה, טוען הרב נריה (בהסתמך על מידע שמביא ליבוביץ עצמו) שהרבנות דווקא מינתה ועדה ציבורית בלתי-רשמית אשר עסקה "בקביעת השרותים והעבודות שלפי הכרתנו הדתית והבנתנו את התורה, יש לקיים בשבת, ושלפי מצפוננו הדתי לא נשבתים גם כשיהיה השלטון בידינו". אולם, אם כן, מדוע לא פרסמה הרבנות את

3 גם מאמריו של הרב נריה ראו אור בכתב העת בטרם, המוזכר לעיל בה"ש 1. הם שבו והתפרסמו בספרו של משה צבי נריה קונטרס הויכוח (תשי"ב) ומאוחר יותר בספר צניף מלוכה, המוזכר לעיל בה"ש 2.

4 להערכה דומה של עמדת ליבוביץ ראו מנחם פרידמן "מדינת ישראל כדילמה דתית" אלפיים 3 (תשנ"א).

5 צניף מלוכה, לעיל ה"ש 2, בעמ' 302.

6 שם.

7 שם, בעמ' 317-318.

מסקנות הוועדה? תשובתו של הרב נריה היא כי "אין לפרסם היתרים הכנויים על תנאים מסויימים, כל זמן שאין בטחון שהביצוע יהא מסור לידיים נאמנות החרדות לקיומה של תורה. ועל אחת כמה וכמה שאסור למסור היתרים לידיהם של מבצעים, שאין להם כל יחס חיובי לתורה, ויש אפילו חששות רציניים שישתמשו בהם שימוש לרעה לשם ביטולה של תורה"⁸. ועוד מוסיף הרב נריה, "נתברר כי המוסר היתר לידי אנשים שיש להם מגמה מנוגדת לתורה ולשומריה, הריהו בבחינת נותן 'חרב בידם להרגנו', הוא מאפשר כפיה לחילול שבת ב'הכשר הרבנות'"⁹.

לשיטת הרב נריה, הפתרון השלם יבוא רק כאשר העם יקבל עליו את מרותה של ההלכה. רק אז יוכלו הפוסקים לדון בכל השאלות "הלכה למעשה" ולפתור על הצד הטוב ביותר ללא חשש משימוש ציני בהיתריהם בנסיבות שבהן הם אינם רלוונטיים. עד שיתקיים תנאי זה, הציע הרב נריה לעבור בשיטה של התקדמות איטית ובמאבק ציבורי על קביעת "עובדות", כלומר על חקיקה דתית או תקנות שיכניסו יותר תחומי חיים ופעילויות תחת מרותה של ההלכה.¹⁰

עיון בדבריו של הרב נריה מלמד שיש בהם הודאה במקצת טענותיו של ליבוביץ. הרב נריה מסכים שפוסקי ההלכה טרם הציגו ברבים פתרונות מקיפים לסוגיות ציבוריות הנוגעות בהלכות שבת. הוויכוח בין השניים מצטמצם להסבר שיש לתת לתופעה זו. ליבוביץ תולה אותה בהיעדר אומץ לב ציבורי ובחוסר יכולת להתמודד עם האתגר הנובע מהקמת המדינה ומהמציאות המודרנית, ואילו הרב נריה מייחס אותה לחשש מפני שימוש לרעה שייעשה בפתרונות על-ידי גורמי שלטון העוינים לדת.¹¹

בעת פרסומו, עורר הפולמוס בין ליבוביץ לרב נריה עניין רב בציבור הדתי-לאומי, אולם סמוך לאחר מכן ההתעניינות בנושא הלכה ודעכה.¹² כך או כך, כיום – בחלוף למעלה משישים שנה מאז הפולמוס – מעניין לברוק מה נשתנה מבחינה מעשית. האם פוסקי ההלכה נכנסו עם השנים בעובי הקורה והציגו ברבים משנה סדורה בנושאים שונים הנוגעים לשמירת השבת הציבורית בישראל? אם נכנסו, באילו עקרונות הלכתיים עשו

8 שם, בעמ' 318.

9 שם, בעמ' 319.

10 שם, בעמ' 321-322 מופיעות תגובותיהם של הרב הרצוג, הרב הראשי לישראל, הרב אונטרמן, הרב הראשי לתל-אביב והרב בר-שאל, רבה של רחובות, המשבחים את הרב נריה על תשובותיו ה"ניצחות" לקטרוגיו החריפים של ד"ר ליבוביץ" (מכתבו של הרב בר-שאל). אליעזר גולדמן דוחה בתוקף את טענתו של נריה ומציין שמעולם לא נשמע "כי מפלגה אשר רצתה לכבוש את השלטון תימנע מפרסום תכניתה מתוך חשש שמא יגלו בה פנים שלא כהלכה או שמא ינצלוה לרעת חבריה". ראו אליעזר גולדמן "ההלכה והמדינה" המדינה בהגות היהודית 19 (א' סטריקובסקי עורך, תשי"ד).

12 לדיון נרחב בפולמוס וברעיתו ראו אשר כהן הטלית והדגל פרק 7 (1998) (להלן: הטלית והדגל); עופר חן המשכיות ומפנה 316-318 (2015).

שימוש? שאלות אלו נבקש לברר בפרקים ב-ה של מאמר זה.¹³ בפרק ב נסקור את עמדות הפוסקים השונים בתחום שמירת השבת בצבא. פרק ג יוקדש לבירור עמדות הפוסקים בתחום שמירת השבת במשטרה. בפרק ד נעמוד על עמדת הפוסקים בתחום השני שעליו הצביע ליבוביץ – השבת והשירותים החיוניים, תוך התמקדות בתחום החשמל. בפרק ה נציע סיווג של הגישות השונות תוך שימוש בפרמטרים פנים-הלכתיים ולאור קטלוג זה ננסה לברר האם מגוון הגישות המוצג במאמר נותן מענה נאות לקריאתו של ליבוביץ.

ב. צבא

הנושא הראשון שאותו הזכיר ליבוביץ במאמרו היה ביטחון פנים, דהיינו פעילות המשטרה בשבת. מעניין שליבוביץ לא הזכיר באותו הקשר גם את פעילות הצבא בשבת. ייתכן שהניח שפעילות זו מותרת מכוח העיקרון של "פיקוח נפש דוחה שבת", ולכן אין צורך לתור אחרי היתרים מהסוג שהציע במאמרו.¹⁴ אולם, גם אם נסכים שהיתר פיקוח נפש רלוונטי לפעילות הצבא, השימוש בו אינו יכול לפתור בהינף יד את מכלול השאלות המתעוררות בזיקה לפעילות זו. כדי להגדיר מצב כפיקוח נפש ולהתיר מכוחו איסורי שבת, יש צורך בחשש סביר לפיקוח נפש ולא די בסכנה קלושה.¹⁵ נוסף על כך, יש הסוברים שהיתר מדין פיקוח נפש קיים רק אם מתעוררת סכנה עכשווית ולא די בחשש מפני סכנה עתידית.¹⁶ זאת ועוד, גם במצב המוגדר כפיקוח נפש, הפוסקים נחלקו בשאלה אם מדובר בדיון "הותרה", או בדיון "דחוייה" בלבד.¹⁷ לפי הדעה שפיקוח נפש

13 לדיון נוסף בשאלה זו ראו ישראל רוזן **בחצוצרות בית ה' 105-122** (תשע"ד) (להלן: **בחצוצרות בית ה'.**)

14 הסבר אפשרי אחר הוא שליבוביץ ידע שהרב גורן עוסק בסוגיה זו באופן יסודי ולכן ביקורתו העקרונית אינה נוגעת לתחום זה; מיכאל ששר שאל את ליבוביץ אם פסיקותיו של הרב גורן עונות לציפיותיו מפוסקי זמנינו. ליבוביץ השיב לו תשובה אופיינית "לפעמים. אבל לפעמים סברתו עקומה מאוד". ראו מיכאל ששר **עולם ומלואו: שיחות עם מיכאל ששר** 103 (1987).

15 ראו דעת הרב ש"ז אויערבך **מנחת שלמה תנינא ק"ו** (2000) בד"ה "ומה שכתב שאין לחלל שבת בספק רחוק מאוד" (להלן: **מנחת שלמה**).

16 אליעזר ולדנברג **ציץ אליעזר ח**, ט"ו פרק ז אות ב; ט"ו, לו עמ' צה-צו (תשנ"ו) (להלן: **ציץ אליעזר**). ומאידך גיסא ראו דעת הרב אויערבך המובאת בציץ אליעזר ט, יז פרק ב אות כב (עמ' עד) **ובמנחת שלמה לעיל**, עמ' קה ד"ה ולענין (תורתנו לשוקי זקבך שהפנה אותנו למקורות אלו). כמו כן, ראו במובא משמו של הרב אויערבך ע"י הרב מרדכי הלפרין "קווים אחדים לדרכו של הג"ר שלמה זלמן אוירבך זצ"ל בהלכות רפואה ופיקוח נפש", **אסיא נז-נח** 22-23 (תשנ"ו) (להלן: **הלפרין**); לסיכום השיטות בעניין ראו יהושע נויבירט **שמירת שבת כהלכתה**, פרק לב הערה ב (תשכ"ה) (להלן: **שמירת שבת כהלכתה**).

17 הפוסקים נחלקו אם שבת "דחוייה" אצל פיקוח נפש. דהיינו, שגם במקום פיקוח נפש איסורי המלאכות שרירים וקיימים, אלא שהם נדחים מפני פיקוח נפש או ששבת "הותרה"

רק "דוחה" איסורים ולא מתיר אותם, צריך להשתדל ככל הניתן למעט בביצוע פעולות אסורות גם במצב של פיקוח נפש, וגם כשאין ברירה יש לבצען בשינוי ובאופן שהאיסור יהיה רק מדרבנן.¹⁸ כידוע, בעת מלחמה (ובוודאי בעת שלום) הצבא מבצע פעולות רבות שהימנעות מהן אינה מעוררת בהכרח סכנה ברורה ומיידית, ולאור האמור, על פניו, קשה להתיר מדין פיקוח נפש. האם על הצבא לבצע בשבת רק פעולות מינימאליות הקשורות ישירות לפיקוח נפש? האם מותר להתאמן בשבת? האם יש צורך לעשות פעולות על ידי שינוי?¹⁹ האם יש להשתדל להקדים ולבצע כל מה שאפשר לפני שבת? בפרק זה נתאר את גישתם של מספר פוסקי הלכה לשאלות מעין אלו.

1. החזון איש

החזון איש נחשב למנהיג הציבור החרדי בשנותיה הראשונות של המדינה.²⁰ אין בכתביו התייחסות מסודרת ושיטתית לשאלת השבת בצבא ובמשטרה.²¹ עם זאת, תועדו בכתובים מספר תשובות שהשיב לשואלים בנושאים אלו, ומהן ניתן לנסות ללמוד מעט על גישתו העקרונית. להלן נתאר ארבע תשובות בנושא, כפי שהן מתועדות בספר פאר הדור, שנכתב על החזון איש. יודגש שרוב התשובות (ב-ד) נמסרו בספר כעדויות שמיעה ואינן מבוססות על דברים שכתב החזון איש עצמו. לכן, יש לנקוט משנה זהירות בניסיון להסיק מהן מסקנות ברורות.²²

אצל פיקוח נפש, במוכן זה שאיסורי המלאכה בשבת אינם חלים במצב של פיקוח נפש. ההבדל המעשי בין שתי הגישות היא האם במצב של פיקוח נפש צריך להשתדל לעשות את האיסור בשינויים המקילים את חומרתו, למשל להיעזר בנכרי וכיוצא בזה. להרחבה ראו אברהם שטינברג **אנציקלופדיה רפואית הלכתית** כרך ז עמ' 389-392; רא"ם הכהן **ברי הארון – פיקוח נפש** 9-23 (תשע"ה).

- 18 לסיכום, ראו שם, בעמ' 24-71.
- 19 מלאכה הנעשית בשבת באופן שונה מהרגיל לעשותה אינה אסורה מדאורייתא אלא רק מדרבנן.
- 20 בנימין בראון **החזון איש** 87-93, 258-309 (2011) (להלן: בראון).
- 21 ככלל, פוסקי הלכה חרדים לא כתבו מיוזמתם תשובות מערכתיות בנושאי צבא וביטחון (אולי מלבד הרב ולדנברג – **ציץ אליעזר**, לעיל ה"ש 16), אולם מדי פעם פנו אליהם חיילים, שוטרים או רבנים צבאיים בשאלות פרטניות, ומתשובותיהם לשאלות אלו ניתן ללמוד על גישותיהם העקרוניות בעניין.
- 22 על מהימנותו של הספר "פאר הדור" הנחשב ל"ביוגרפיה הרשמית" של החזון איש, ראו בראון, לעיל ה"ש 20, בעמ' 3-4. בראון מציין דוגמאות לצנזורה, עיוותים ואנכרוניזם שהנהיגו עורכי הספר הנ"ל. חרף זאת, הוא מסכם וקובע כי "חרף מגרעותיו הרבות דומה שיש לספר ערך רב, ולו רק בגלל שפע השמועות והמקורות המובאים בו, כל עוד נוקט החוקר ביקורת קפדנית לגבי הנאמר בו".

א. במהלך מלחמת העולם השנייה נשאל החזון איש על ידי חברים ב"משמר האזרחי", שהיו ממונים על צופרי האזעקה, איך לנהוג בשבת באזעקת הציבור למקלטים בשעת הפצצה אפשרית מן האוויר. החזון איש השיב כך:

ההודעה לציבור למהר למקלט לפי מצב הנוכחי, יש לחשוב להצלת נפשות, ובשביל זה הותר לנסוע, ולדבר בטלפון, אך יש להיזהר ממלאכה דאורייתא בכל מאי דאפשר כיון שאין כאן סוף סוף שאלת נפשות לפנינו, ואף שאין הולכין אחר הרוב בפיקוח נפשות, מכל מקום בדברים רחוקים הרבה מפיקוח נפש אין דנים כפיקוח נפש ותלוי כפי מידת הבטחון. והמחמיר בכאן אין מוחיז בידו. אלא לענין הוראה לרבים יש להורות בזה כדין פיקוח-נפשות. ומלאכות דרבנן אין להחמיר כלל; והמחמיר במלאכות דאורייתא – אינו רשאי להחמיר ולמנוע מלהודיע לאחרים האזעקה, רק רשאי להשתמט ושיעשה ע"י אחרים, אבל במלאכות דרבנן אין ראוי להשתמט. אך לכבות הנר בבית האפל יש להחמיר, שזה בכלל דברים הרחוקים הרבה מפיקוח-נפש ואין כאן גורם בטוח לפיקוח נפש במצב הנוכחי דיש כאן יותר מתלתא "מי יאמר". ובהיות שלמעשה לא פגשנו בשאלות של מלאכה דאורייתא בכל השייך בזה רק בכיבוי הנר, ובהארה במקלט לכן הוכרע אחת לאיסורא (כיבוי הנר בדירה והפעלת תאורה במקלט) ואחת להיתרא (הפעלת הצופר).²³

ב. עוד מדווח בספר פאר הדור, שחייל דתי, בזמן מלחמת השחרור, שנאלץ בתוקף תפקידו להסיע מכונית בעיר ביום השבת, "נתן לו החזון איש הוראות מפורטות איך עליו לנהוג, כגון שיפעיל את המנוע דרך שינוי, שיגיב את מושבו למעלה מעשרה טפחים וכיצא בזה בכדי שלא יצטרך לעשות מלאכות דאורייתא".²⁴

ג. קבוצת חיילים, חברי "צעירי אגודת ישראל", פנתה אל החזון איש לאחר שקיבלה פקודה לצאת בליל שבת לקווי השמירה של כפר אונו (קריית-אונו של היום) בחגור ובנשק, בשל חשש מפני התקפה על הכפר. החזון איש ביקש תחילה לברר עם המפקדים אם היציאה הכרחית. לאחר שהתקבלה תשובה חיובית, הורה החזון איש לחיילים להניח בערב שבת עירוב תחומין, כדי להתגבר על איסור יציאה מחוץ לתחום בשבת, והוסיף שעליהם לשאת את הנשק הפוך מהרגיל כדי שהדבר ייחשב ל"טלטול בשינוי". לאחר מעשה, התברר לחיילים שיציאתם הייתה מיותרת שכן גם בלעדיהם היו מספיק חיילים בעמדות השמירה. למרות זאת, החזון איש הרגיע

23 תשובות וכתבים ממרן החזון איש סי' מח, מצוטט ומוער ע"י שלמה כהן פאר הדור, חלק ג עמ' קפה-קפו (1966) (להלן: פאר הדור).

24 שם, בעמ' קפז.

אותם ואמר "עשיתם כדין, אין על מה להצטער, בנסיבות השעה הזאת די בעצם החשש מפני התקפה כדי להתיר".²⁵

ד. דיווח רביעי הוא על שאלה בענייני ביטחון פנים ששאל הרב נריה את החזון איש, בשנת תשי"ב. לפי המתואר, הרב נריה שאל מהו הגבול של ההיתר מטעמי פיקוח נפש. לדוגמה: האם מותר לתקן מכונית כיבוי בשבת בטרם באה קריאה טלפונית לכיבוי דליקה? החזון איש השיב כך:

כשגבולות פיקוח נפש מתרחבים ונוגעים למצב של עקירת הלכה לגמרי, הדבר נוגע ומגיע לחילול השם, ואז אנו אומרים שחילול השם דוחה פיקוח נפש. ולכן לא התירו החת"ם סופר והנודע ביהודה לנתח מת לצורך הצלת חולה, אלא אם כן החולה המסוכן מזומן ועומד באותה שעה, ואף על פי שניתוחי מתים תמיד נוגעים בסופו של דבר לפיקוח נפש, אלא כאמור שאם כן יעקר העניין כולו – ובזה יש כבר חילול השם. והדבר מסור לחכמי הדור שהם יכולים להכריע בדבר מתוך טביעות עין, והם שצריכים לדון בכל מקרה לפי המצב ולפי השעה.²⁶

מארכע תשובות אלו, ניתן לחלץ, בזהירות המתבקשת, את המסקנות הבאות:

1. מהתשובה הראשונה ניתן להסיק שהחזון איש סבר שחשש רחוק (סיכון נמוך) לפיקוח נפש איננו נחשב למקרה רגיל של פיקוח נפש. לכן, במקרה כזה, ההיתר לחלל שבת במלאכות דאורייתא יינתן באופן אינדיבידואלי ולפי מידת הביטחון והחשש הסובייקטיביים של השואל.²⁷
2. עוד ניתן להסיק מהתשובה הראשונה, שלדעת החזון איש חשש לפיקוח נפש של ציבור אינו שונה במהותו מחשש לפיקוח נפש של יחיד, ולכן אין סיבה להתיר במקרה הראשון יותר ממה שניתן היה להתיר במקרה האחרון.
3. מהתשובה השנייה והתשובה השלישית ניתן להסיק שהחזון איש סבר שמצב של מלחמה אינו מכניס לפעולה היתר מיוחד המעניק למציאות ההלכתית מעמד של

25 שם. לגבי גישת רבני הציבור החרדי להתגייסות ולחימה במלחמת השחרור ופסקיהם בשאלות שונות בעניין, ראו משה ארנוולד "פסקי הלכה מאת רבני הציבור החרדי בשנת תש"ח בענייני גיוס ומלחמה" המעין נג, ב, 33-36 (תשע"ג); וכן משה ארנוולד "הרב יוסף דושינסקי זצ"ל והמדינה שבררך" המעין נה, ג, 8-24 (תשע"ה); הרב שלמה גורן בעוז וכתוצומות – אוטוביוגרפיה, 139-147 (אבי רט עורך, 2013) (להלן: בעוז וכתוצומות).

26 פאר הדור, לעיל ה"ש 23, בעמ' קפה-קפו.

27 להסבר שיטתו הייחודית הזו, ראו פאר הדור לעיל ה"ש 23 בעמ' קפג, הערה 86. וכן בהרחבה אצל בראון, לעיל ה"ש 20, בפרק 6, ובפרט בעמ' 543-549.

4. "הותרה". לאור זאת, הוא קבע שגם בעת מלחמה ממש יש לנקוט ככל האפשר בצעדים שיפחיתו את חומרת האיסורים הכרוכים בכיצוע הפעילות המבצעית.²⁸
4. מהתשובה הרביעית עולה שלדעת החזון איש מתן היתר לחלל שבת, בשל חשש לפיקוח נפש עתידי,²⁹ אשר עלול להוביל למציאות של חילול שבת נרחב וקבוע במערכת מסוימת, עולה כדי חילול ה'. חילול ה' דוחה פיקוח נפש,³⁰ ולכן במקרה של התנגשות ביניהם אין להתיר את חילול השבת גם אם קיים חשש שהדבר יגרום לפיקוח נפש עתידי.³¹
5. ממכלול התשובות נראה בבירור שהחזון איש לא סבר את הגדר ההלכתי המיוחד של "עד רדתה" שהציב הרב גורן בהקשר של מלחמה (ראו להלן בפרק זה), כגדר מחודש שאינו מבוסס על פיקוח נפש, ואף לא את הצעתו של הרב ישראלי להשתמש בגדר ההלכתי של "מכשירי פיקוח נפש" (ראו להלן בפרק ג). לדידו, בכל מקרה, בין ביחיד ובין בציבור, יש לדון לפי הקריטריונים הרגילים של פיקוח נפש.

2. הרב הרצוג

במהלך מלחמת השחרור, כחודש לפני קום המדינה, נשאל הרב הרצוג, שכיחן אז כרב הראשי לישראל, מספר שאלות הנוגעות לפעילות מלחמתית בשבת.³² השאלות נשאלו על ידי טוביה ביר, אז לוחם בהגנה ולימים מפקד גדוד בני הישיבות.³³ ביר שאל:

- 28 כפי שציינו, אפילו הרב גורן, אביה של שיטת ה"הותרה" בקשר למלחמה בשבת, הורה פעמים רבות להפחית את רמת האיסור.
- 29 שיטת הנודע ביהודה והחתם סופר (לגבי ניתוחי מתים) היא שאין להתיר איסורים משום פיקוח נפש אלא כאשר החולה לפנינו ולא לשם חולים עתידיים, אך החזון איש (באהלות כב, לב; אבלות סי' רח אות ז) מפרש דבריהם שניתן להתיר גם עבור פיקוח נפש עתידי אם הסכנה נמצאת כבר כעת במקום רחוק ובדרך הטבע עשויה להגיע למקום זה, מה שאין כן ב"דברים עתידים שבהווה אין להם שום זכר". לדין בשיטתו ראו בהלפרין, לעיל ה"ש 16, בעמ' 210-215, וכן אצל בראון, לעיל ה"ש 20, בעמ' 551-556. לפירוט נוסף, ראו דברי חזון איש קובץ אגרות א, ד"ה "ובכלל צריך זהירות יתירה בהיתר פיקוח נפש בדברים שאין הפ"נ לפנינו אלא בעתיד".
- 30 מאיר ברלין אנציקלופדיה תלמודית ערך "חילול השם" כרך ט שמא-שמב, שנז-שנט (שלמה יוסף זוין עורך, 1976).
- 31 הדברים עולים בקנה אחד עם עמדת החזון איש לגבי שימוש בשבת בחשמל של חברת החשמל. ראו בראון לעיל ה"ש 20, בעמ' 581-591. מעניין שאף שהחזון איש ידע שהחייל או עובד חברת החשמל, כאשר יהיו בביתם, יוכלו לשמור שבת, הוא ראה בכל זאת בהפקעת השבת מן ה"מערכת הצבורית" משום חילול ה'.
- 32 יצחק אייזיק הלוי הרצוג היכל יצחק או"ח סימן לו (תשל"ב) (להלן: היכל יצחק); ובתוספות משמעותיות ביצחק אייזיק הלוי הרצוג כתבים ופסקים כרך א, סימן מח (תשמ"ט). התשובה ניתנה בכ"ה באדר ב' תש"ח (תשמ"ט) (להלן: כתבים ופסקים).
- 33 ביר, יליד 1925, היה בוגר בית ספר חורב וישיבת קול תורה. הוא התגייס להגנה ולחם

א. האם מותר להתנדב בשבת לפעולות הגנה מסוימות או אולי אף קיימת חובה לעשות זאת?

ב. האם מותר להתנדב בשבת לפעולות התקפה לשם הגנה?

ג. האם מותר להתנדב בשבת לפעולות התקפה גרידא?

ד. האם מותר לנהל יומן בשבת?

1. בקשר לתנועות אויב המתגלות מעמדת תצפית.

2. בבסיס עצמו, לשם פיקוח על האנשים, על הציוד והנשק.

ה. האם מותר לעצור במחסומים מכונית בשבת בעזרת הדלקה וכיבוי של פנס?

בתשובתו מעלה הרב הרצוג ספק אם יש להתייחס למלחמת השחרור רק בתור "הצלת ישראל, כלומר פיקוח נפש דרבים" או שמא "זוהי מלחמת ישראל בארצו, ומלחמת מצוה או חובה". לגבי שתי השאלות הראשונות (פעולת הגנה, או פעולת התקפה לשם הגנה) קובע הרב הרצוג שמצווה ואף חובה להתנדב לפעולות אלו. זאת, משום שגם אם נתייחס למלחמה רק כ"הצלת ישראל" מדובר בוודאי בפיקוח נפש הרוחה שבת, שלשיטת רמב"ם המלאכה הכרוכה בו לא רק מותרת, אלא צריכה להתבצע דווקא על ידי "גדולי ישראל וחכמייהם". גם לגבי המקרה השלישי, של פעולת התקפה גרידא, כותב הרב הרצוג שאפילו לשיטת הסוברים שמדובר אך ורק ב"מאבק לשם הצלת ישראל – פיקוח נפש דרבים" – יש להתיר, מפני "שכל התקפה שיש בה ממש, מחלישה את כח האויב וסופה הצלת ישראל [...] וכשכבר באו עלינו הגויים להשמיד ולגרשנו מנחלת קדשנו, כבר כל הפעולות המכוונות כנגדם הן בכלל מלחמת מצוה".³⁴ אולם הרב הרצוג עצמו סבור שלמלחמת העצמאות "דין של מלחמת מצוה[...]. ואם כי מלחמת מצוה צריך שתוכרז על פי המלך, ואין לנו מלך, אבל הציבור כולו, או רובו [...] יש לו הסמכות של מלך ישראל, והרי גיוס זה הוכרז מטעם הרוב הגדול של הישוב בארץ ישראל שהוא בבחינת כל קהל ישראל".³⁵ ומכיוון שמדובר במלחמת כלל ישראל (אפילו רשות), היא דוחה את השבת גם אם אין בפעולה הספציפית בעיתוי הנוכחי משום פיקוח נפש, ומכיוון

במסגרתה. לאחר קום המדינה בחודשים מאי-נובמבר 1948 פיקד על גרוד בני הישיבות שישלבו את בני הישיבות בירושלים במערך ההגנה של העיר הנצורה בעיקר בעבודות ביצורים.

34 כתבים ופסקים, לעיל ה"ש 32, בעמ' ריג.

35 בשאלה אם מלחמת השחרור נחשבת כמלחמת מצוה התפלמס הרב הרצוג עם הרב משולם ראטה. ראו משולם ראטה, שו"ת קול מבשר, חלק א, סימן מז (1859), וכן ראו כתבים ופסקים, לעיל ה"ש 32, בסימן מט-נ. הרב הרצוג חזר על גישתו בתשובות נוספות. ראו שם, בסימן מה, עמ' קצה (פורסם לראשונה בשו"ת היכל יצחק, לעיל ה"ש 32, בסימן לא), וכן בכתבים ופסקים הנ"ל, בסימן נ, נא, קטו. לדיון נרחב בגישתו של הרב הרצוג ובהשלכותיה ראו יצחק רונס "מלחמות ישראל – הלכה ואידיאולוגיה במשנת הגרי"א הרצוג" משואה ליצחק – ספר זכרון לרב הרצוג 462, 451-473 (שולמית אליאש איתמר

שמדובר במלחמת מצווה ניתן אף לפתוח את המלחמה מלכתחילה בשבת לאור ההלכה הפסוקה ש"במלחמת מצווה צרים על עיירות לכתחילה בשבת".³⁶ הרב הרצוג אינו מסביר מדוע מלחמת כלל ישראל דוחה שבת גם בפעולות שאינן נובעות מפיקוח נפש מידי והן מצורכי המלחמה.³⁷

למרות ההיתר הנ"ל, מוסיף הרב הרצוג את הדברים הבאים:

ברם, על היהודים הדתיים לדרוש מן המפקדה, שבכל מקרה שמחליטה לעשות התקפה לשם החלשת האויב, וגם לשם הגנה, ייעשה חשבון נפש קפדני מראש אם ההתקפה הזו יכולה היא שתבוצע מלפני השבת, או שיכולים לדחותה עד מוצאי שבת קודש, אסור להם לקובעה דווקא ליום שבת קודש, והוא הדין אפילו לפעולת ביצור לשם הגנה. אבל אם תצא הפקודה בשבת, ויש להניח שהזמן דוחק, ואי אפשר שלא לציית, שאם כן תתערער המשמעת הצבאית ויתקלקל כל המאבק, צריכים לציית. מובן שהדרישה אין לה לדבר ממה שיהיה "בדיעבד", אלא לעמוד בכל תוקף על זה שכל שאפשר מלפני השבת או שאפשר לדחות עד מוצש"ק אסור למפקדה לקבוע בשבת.³⁸

לגבי הכתיבה ביומן פוסק הרב הרצוג שאם יש בה צורך הכרחי וחיוני יש להתיר "בשינוי", כגון בכתיבה בכתב עגול וביד שמאל. לגבי הפעלת הפנסים במחסומים מציע הרב הרצוג שהפנסים יודלקו לפני כניסת השבת ויונחו דולקים בתוך תיק שממנו יוצאו לפי הצורך, ואם פתרון זה יתברר כבלתי אפשרי יש להדליק את הפנס באמצעות "שניים

ורדהפטיג ואורי דסברג עורכים, תשס"ט); וכן ראו שם בעמ' 311-322 את מאמרו של נריה גוטל, "הגדרתן ההלכתית של מלחמות מדינת ישראל במשנת הרב הרצוג".

ירושלמי, שבת א, ה; טור, או"ח, סי' רמט. 36

עוד בעניין זה ראו את תיאור המחלוקת בין הרבנים גורן, נריה ואבידן, בהמשך הפרק. 37

כתבים ופסקים, לעיל ה"ש 32, בעמ' ריד. הוספה זאת נראית על פניה מעט תמוהה. אם לדעת הרב הרצוג מלחמת השחרור היא מלחמת ישראל בארצו, שהיא מלחמת חובה או מצווה, מדוע יש לדרוש מן המפקדה ש"יעשה חשבון נפש קפדני מראש האם הפעולה יכולה להתבצע מלפני השבת או שיכולים לדחותה למוצש"ק? הלא מותר מלכתחילה לפתוח במלחמת מצווה בשבת, גם בהיעדר סכנה מיידית! לדעת גוטל, המופיעה שם, ההוספה נובעת משתי סיבות: א) חשש שהמפקדים באותה תקופה לא ייחסו כל חשיבות לעובדה שמדובר בשבת, והרי אין חולק שגם במלחמת מצווה יש משמעות לשבת; ב) רצונו של הרב הרצוג שהוראתו תתקבל על דעת כל הפוסקים, או לפחות רובם, לרבות אלו שעדיין לא הסכימו לעמדתו (שהייתה מחודשת באותה עת) שלפיה מדובר במלחמת מצווה. ייתכן גם שבבסיס העניין עומדת הגישה העקרונית של "מהיות טוב אל תהי רע" וכל דבר שניתן לעשותו ללא התנגשות עם מה שנראה כאיסור יש להשתדל לעשותו כך. 38

שעשאוה".³⁹ ייתכן שפסיקה זו של הרב הרצוג או דומות לה עמדו בבסיס ביקורתו של ליבוביץ שתיארנו לעיל.

3. הרב גורן

הרב שלמה גורן שימש כרב הראשי הראשון לצה"ל והניח את היסודות לפעילות הצבא בהתאם להלכה.⁴⁰ בשנת תשי"ח פרסם הרב גורן מאמר מקיף בשם "הלחימה בשבת לאור המקורות",⁴¹ ובו דן במקורות ההלכתיים וההיסטוריים בסוגיה זו. מסקנתו של הרב גורן מפתיעה ומחדשת. לשיטתו, "היתר הלחימה בשבת אינו מתבסס על היתר פיקוח נפש הדוחה שבת, כפי שריגילים לחשוב, אלא על היתר מיוחד המיועד אך ורק לחחימה, והנשען על דרשת שמאי הזקן מהפסוק "עד רדתה" – אפילו בשבת".⁴²

אם מצוות הלחימה היא זו שדוחה שבת, מה דינה של מלחמת רשות? הרב גורן מסביר שההיתר נוגע גם למלחמה כזאת:

על אף שמלחמת רשות היא ולא מצוה, בכל זאת לאחר שהוחלט ע"י המלך והסנהדרין להוציא את העם למלחמת הרשות [...] אזי חלה חובה ומצוה על כל מי שחייב לצאת ולהלחם, בכל לבבו ובכל נפשו.⁴³

ומדוע מצוות המלחמה דוחה שבת? מסביר הרב גורן:

יכולים אנו להסביר ולאמר, כמו שמסביר רש"י במס' יומא פב, ב הטעם של פיקוח נפש דוחה שבת 'לפי שחכיבה נפשן של ישראל לפני המקום יותר מן המצוות, אמר הקב"ה תבטל המצוה ויחיה זה', כך נראה שחכיב

39 שניים שעשאוה: שני אנשים שעשו ביחד מלאכה אסורה, שאדם אחד יכול לעשותה לבדו. במקרה זה האיסור הוא רק מדרבנן והם פטורים מן העונש (משנה, שבת י, ה).

40 להרחבה על קורות חייו ואישיותו של הרב גורן, ראו שפרה מישלוב בעין הסערה: דמותו הציבורית ויצירתו של הרב שלמה גורן בשנים 1948-1994 (חיבור לשם קבלת תואר "דוקטור לפילוסופיה", אוניברסיטת בראילן, תש"ע). להרחבה על שיטתו ההלכתית, ראו אביעד הולנדר דיוקנו ההלכתי של הרב שלמה גורן – עיונים בשקולי הפסיקה ודרכי הביסוס במאמריו ההלכתיים (חיבור לשם קבלת תואר "דוקטור לפילוסופיה", אוניברסיטת בר אילן, תשע"א) (להלן: אביעד הולנדר).

41 הרב שלמה גורן "הלחימה בשבת לאור המקורות" סיני: ספר היובל קמט (תשי"ח); נדפס שוב בספר שלמה גורן משיב מלחמה ח"א, מא-קט (תשנ"ד) (להלן: משיב מלחמה). על אודות גישתו העקרונית של הרב גורן לשאלות צבא ומלחמה ראו אריה אדרעי "מלחמה, הלכה וגאולה: צבא ומלחמה במחשבת ההלכה של הרב שלמה גורן" קתדרה 125, 128-126 (תשס"ח).

42 משיב מלחמה שם, בעמ' פח.

43 שם, בעמ' צ-צא.

שלטונם של ישראל על ארץ ישראל ועל כל הנספח עליה יותר מן המצוה של שמירת שבת אחת.⁴⁴

קביעתו של הרב גורן שהיתר הלחימה בשבת מבוסס על דין מיוחד ללחימה ולא על דין פיקוח נפש מאפשרת פעילות בהיקף נרחב. ובלשונו של הרב גורן: "ההיתר של 'עד רדתה' עדיף על ההיתר של פיקוח נפש מבוסס על המקרא 'אשר יעשה אותם האדם וחי בהם' משום שפיקוח נפש דוחה את שמירת השבת, ומלחמה מתירה להלחם בשבת" (ההדגשות שלנו).⁴⁵

נראה ששיטתו של הרב גורן עולה בקנה אחד, לפחות באופן חלקי, עם תביעתו של ליבוביץ למציאת פתרונות שאינם מבוססים על "חיפוש היתרים". עם זאת, בניגוד לליבוביץ, שתר אחרי היתר גורף ביחס לכל ענייני השבת הציבורית, חידושו של הרב גורן נוגע רק למלחמה, ולא "לשירותים חיוניים" בכלל. זאת ועוד, גם את ההיתר הנרחב, מדין "עד רדתה", הרב גורן מסייג אך ורק למצב של "מלחמה בקנה מדה מדיני", להבדיל מ"פעולה מקומית של חבורת מסתננים ושוודרים", שבה לשיטתו ההיתר מבוסס על הדין הרגיל של פיקוח נפש. ודוק, גם בקשר לפעולות הגנה מקומיות אין צורך לדעת הרב גורן בקיומו של פיקוח נפש ממשי ומידי מפני שבמצב הביטחוני הקיים בארץ כל פעולה של מסתננים אף אם היא באה למטרות שוד ולא לנפשות, נחשבת לפיקוח נפש מפני החשש שמא כתוצאה מפעולות אילו יינטש היישוב ואחיות האויב בשטח תגבר ומשם הוא ימשיך להתפשט. אולם, מכיוון שההיתר במקרה כזה מבוסס על פיקוח נפש, הוא מצוי במעמד של "דחיה" ולא של "הותרה". משמעות הדברים היא שבניגוד להיתר הגורף בנוגע למצבי לחימה, בכל הנוגע לפעילות הביטחון השוטף בגבולות ובפנים הארץ נדרש הרב גורן לפרטי פרטים של כל אחת מהפעילויות וכל אחד מהמכשירים ולמידת חומרת האיסור שלהם והדרך להשתמש בהם בשבת בדרכי "היתרים" ו"שינויים".⁴⁶

בשולי הדברים נציין שגם בנוגע למצבי לחימה, הרב גורן לא "ניצל" תמיד את היתר "עד רדתה" - אף שעל פניו ניתן היה להיעזר בו - וחייב פעולות "בשינוי" ותוך צמצום איסורים לאיסורי דרבנן.⁴⁷ ייתכן שהרב גורן חשש שמתן היתר גורף לפעולות שברגיל אסורות בשבת, יפגע במעמדה המקודש של השבת בעיני החייל, דבר ש"דרדר" אותו לכיצוע פעולות דומות (ואסורות) בשבת גם לצרכים שאינם מבצעיים. לכן, בצד ההיתר הגורף, הוא הקפיד להמשיך להשתמש במנגנוני ההיתר המקומיים שיבהירו את חריגותו של המצב.⁴⁸

44 שם, בעמ' פח.

45 שם, בעמ' קח.

46 שם, בכרכים א-ב.

47 אביעד הולנדר, לעיל ה"ש 40, בעמ' 222-225.

48 להסברים אפשריים נוספים, ראו אביעד הולנדר לעיל.

4. פוסקים שהתייחסו לשיטת הרב גורן

פוסקים רבים עשו שימוש בחידושו של הרב גורן, מהם שקיבלו אותו, במובן זה שהתייחסו להיתר של "עד רדתה" כיסוד עצמאי להיתר הפעילות המלחמתית בשבת, ומהם שדחו אותו, במובן זה שראו ב"עד רדתה" מקרה מיוחד של דין פיקוח נפש. להלן נתאר את עמדותיהם של ארבעה פוסקים: הרב רבינוביץ, הרב שיינוולד, הרב נריה והרב אבידן – שני הראשונים שייכים לקבוצה הראשונה ושני האחרונים לקבוצה השנייה.⁴⁹

הרב רבינוביץ

הרב נחום אליעזר רבינוביץ, ראש ישיבת ההסדר במעלה אדומים, קיבל את חידושו של הרב גורן,⁵⁰ ואף ביסס עליה היתר נרחב יותר מזה שהציע הרב גורן. מצד אחד, הרב רבינוביץ מצמצם את היתרו ל"מלחמת מצווה", אולם בשונה מהרב גורן, הוא כולל בגדר "מלחמת מצווה" גם פעילות מבצעית מקומית, ומכאן שגם פעילות ביטחון שוטף כלולה בהיתר של "עד רדתה" שאיננו מבוסס על פיקוח נפש. לאור הבנתו זו, התיר הרב רבינוביץ למשל לחיילים בסיוור ביטחון שוטף להסיר בשבת דגל אש"ף או למחוק כתובות נאצה, פעולות הכרוכות באיסורי שבת – אף שברור שגם אם לא יבוצעו, הדבר לא יביא לידי סכנת נפשות – מפני שהן חלק מצורכי המלחמה המתירה כל מה שכרוך בה.⁵¹

הרב שינוולד

הרב אליעזר שינוולד, ראש ישיבת ההסדר במודיעין, תולה אף הוא את ההיתר לפעילות מלחמתית בשבת ביסוד של "עד רדתה", אך מציע להגביל אותו באופן המפורט להלן.⁵² לדעת הרב שינוולד, יש זיקה עד כדי זהות בין המטרות המתירות יציאה למלחמה, חרף הסכנה לחיי אדם הכרוכה בה, לבין המטרות המתירות חילול שבת אגב פעילות

49 כפי שיתברר להלן, אין קשר הכרחי בין הפרשנות שנותנים הפוסקים ליסוד של "עד רדתה" לבין היקף ההיתר שכל פוסק מעניק על בסיס יסוד זה. הרבנים נריה ואבידן, שרואים ב"עד רדתה" סניף של פיקוח נפש, מתירים יותר מהרב שינוולד שמתייחס אליו כיסוד עצמאי.

50 אליעזר רבינוביץ שו"ת **מלומדי מלחמה** 135–138, סימן לו, "טעם ההיתר לפעילות מבצעית בשבת" (להלן **מלומדי מלחמה**).

51 בנקודה זו קיימת הסכמה בין הרב רבינוביץ לרב אבידן ששיטתו מוזכרת להלן, במובן זה ששניהם מתירים את כל הדרוש לפעולה אף בדברים שאין בהם פיקוח נפש. עם זאת, השניים חלוקים ביסוד הבסיסי של ההיתר: לפי הרב אבידן מדובר בהרחבה של היתר פיקוח נפש ואילו לפי הרב רבינוביץ ההיתר הוא מטעם "עד רדתה", והנפקא מינה ביניהם תהיה האם מדובר ב"הותרה" או ב"דחוויה".

52 אליעזר שינוולד "עד רדתה: מקור הלכתי לבחינת סוגיות מבצעיות בשבת במדינה יהודית ריבונית" **ספר הראל: צבאיות ישראלית באספקלריה תורנית** 119 (אליעזר שינוולד עורך, תש"ס).

מלחמתית.⁵³ בהתאם, קובע הרב כי "מטרה שמצדיקה סיכון חיי החילים מצדיקה גם חילול שבת, משום שהדברים קשורים זה לזה מבחינה הלכתית". לאור מסקנה זו, מסביר הרב כי אף על פי שעצם ההיתר לחלל שבת עבור מלחמה מבוסס על היסוד של "עד רדתה" ואפילו בשבת, יש להתיר חילול שבת רק לצורך פעילות מלחמתית שמותר לסכן חיים עבורה.

זאת ועוד, לטעמו של הרב שינוולד, היסוד של 'עד רדתה' "יותר דומה לדחוייה" מאשר להותרה, כמובן זה שגם אם באופן עקרוני מדובר בפעילות שמותר לבצעה בשבת, יש לרדת לפרטים ולבחון מהי מידת החיוניות והקרבה ל"ליבה המבצעית" של כל אחת מן הפעולות הספציפיות הנכללות במשימה. אם מדובר בפעולות הקשורות לליבה המבצעית יש לבצען בלי שינויים והפחתת איסורים, מפני שהשינוי בהרגלי הלחימה עלול לפגוע בביצוע המשימה. אולם אם מדובר בפעולות בשלב ההכנות למשימה או במצב של כוננות, יש להשתדל לעשות מה שאפשר לפני השבת ומה שנאלצים לבצע בשבת יש לעשותו בדרך של שינויים והפחתת איסורים.

הרב נריה

כשנה לאחר פרסום מאמרו של הרב גורן, פרסם הרב משה צבי נריה ספר בשם "מלחמות שבת",⁵⁴ שבו חלק על הרב גורן וטען כי הלימוד המיוחד של "עד רדתה", שעליו ביקש הרב גורן להסתמך, אינו מעניק היתר עצמאי למלחמה בשבת, אלא מדובר בהרחבה של היתר פיקוח נפש. לשיטת הרב נריה, הלימוד של "עד רדתה" בא להורות שבשעת חירום, כאשר הסכנה נוגעת לציבור כולו, ההיתר מדין פיקוח נפש נרחב יותר מאשר במקרה של סכנה הנשקפת לאדם פרטי. במקרה של סכנה לרבים, יש לחלל את השבת ללא חישובים מדוקדקים, גם כשעל פניו לא נשקפת סכנה ברורה (ולכן, במקרה רגיל לא היה היתר לחלל שבת).⁵⁵

ההבדל בין הפירוש שנותן הרב נריה ליסוד של "עד רדתה" לפירושו של הרב גורן, חוזר שוב לאבחנה בין "הותרה" ל"דחוייה". לשיטת הרב גורן מדובר ב"הותרה", ולכן אין צורך לצמצם בעשייה ולחפש אחרי דרכי ביצוע בשינוי וברמת חומרה נמוכה. לעומת זאת, לשיטת הרב נריה, אף ש"עד רדתה" מאפשר להרחיב את גודי ההיתר גם למקרים ש"אין הכרח סכנה" כעת לפנינו, עדיין מדובר בהיתר מדין "פיקוח נפש" ולכן יש להשתדל למעט באיסורים ובחומרם. ובלשונו של הרב נריה עצמו במקום אחר:

53 את קיומה של זיקה זו מסיק הרב שינוולד מדברי התוספות, ד"ה "אי מצלח אי לא מצלח" בסוגיה בבבלי, עירובין מה, ע"א, וכן מדיוק בדברי הרמב"ם, הלכות שבת, פרק ב, הלכה כג.

54 משה צבי נריה **מלחמות שבת** (1959).

55 הרב נריה מאריך לבסס יסוד זה מכמה ראיות, ובין השאר רומז בקצרה שייתכן שדברי הבה"ג שנוק של רבים חשוב כפיקוח נפש נלמדו מעניין היתר "עד רדתה".

כל שאתה בא לעשות מלאכה חיונית שבעיקרה יש משום חילול שבת ולא הותרה אלא משום פיקוח נפש המדינה, חייב אתה לחזור על כל הצדדים ולהשתדל למעט עד כמה שאפשר את צד החילול שבו, אם על ידי שינוי מהותי, ואם על ידי שינוי פורמאלי, הכול לפי המצב. כי אם במקרים בודדים חד פעמיים פסק הרמ"א את דינו [לעשות בשינוי],⁵⁶ בעבודות קבועות לא כל שכן, שכל העבודות הללו צריכות להיעשות בקביעות מידי שבת בשבתו, יש חשש רציני לעקירת שבת. חייבים איפה להדר על כל דרכי שינוי, כמוכן בתנאי שלא יגרמו לאיחור או לדיחוי כמבואר ברמ"א, בכדי למעט את הפגיעה בקדושת השבת, שהרי השבת עצמה אף היא חיונית, לא רק לאותו אדם מישראל המבצע אותה משימה חיונית למדינה, אלא גם למדינה עצמה, לדמות חייה הציבוריים ואופייה המקודש.⁵⁷

הרב אבידן

הרב אברהם אבידן, ששימש עוזרו של הרב הראשי לצה"ל, נוקט גישה שלישית לגבי מהות ההיתר המיוחד של "עד רדתה". לשיטתו, ההיתר של מלחמה בשבת מבוסס אמנם על פיקוח נפש (כדברי הרב נריה) אולם הדרשה של "עד רדתה" מרחיבה את ההיתר ומתירה לבצע כל מה שנכלל בצורכי המלחמה לרבות פעולות שהימנעות מהן אינה מעוררת אפילו חשש רחוק לפיקוח נפש:

אפשר שאף האוסרים לעשות לחולה דברים שאין במניעתם משום סכנה, מודים שבמלחמה מותר לעשות אף דברים שאין במניעתם משום סכנה, אם רגילים לעשותם בימי חול והם מסייעים לנושא המלחמה, שכן דבר זה נלמד מהדרשה המיוחדת "עד רדתה, אפילו בשבת".⁵⁸

הרב אבידן מביא שתי דוגמאות להיתרים הנובעים מגישתו זו: (א) מותר להכין שתייה חמה לחיילים היוצאים למבצע בשבת, מכיוון שהדבר ייטיב עמם, אף שאין סכנה אם

56 כוונתו לדברי הרמ"א בשולחן ערוך, אורח חיים, סימן שכח, סעיף יב בהג"ה. נפסק שם "כשמחללין שבת על חולה שיש בו סכנה משתדלין שלא לעשות ע"י אינם יהודים וקטנים ונשים אלא ע"י ישראל גדולים ובני דעת" ועל זה משיג הרמ"א ואומר: "וי"א דאם אפשר לעשות בלא דיחוי ובלא איחור ע"י שינוי עושה ע"י שינוי, ואם אפשר לעשות ע"י א"י בלא איחור כלל עושים ע"י א"י, וכן נוהגים אבל במקום דיש לחוש שיתעצל הא"י אין לעשות ע"י א"י".

57 משה צבי נריה מאורות נריה-ישראל במדינתו 287 (1996); וכן צניף מלוכה, לעיל ה"ש 2, בעמ' 127. ייתכן מאוד ששיקול זה של הרצון לשמור על אופי השבת בחיים הציבוריים הוא שעמד ביסוד הגישה מצמצמת ההיתרים גם של פוסקים אחרים, אף שלא ציינו טעם זה בפירוש (אולי משום שאיננו טעם הלכתי פורמלי).

58 אברהם אבידן שבת ומועד בצה"ל יג (1990) (להלן: שבת ומועד בצה"ל).

לא ישתו; ב) מותר לפנות חללים משדה הקרב בשבת גם אם לפינוים תהיה "השפעה מסייעת" בלבד על רוח הלוחמים. לכאורה, גם הרב גורן יכול היה להגיע למסקנה דומה לאור שיטתו שהיתר המלחמה בשבת אינו מבוסס כלל על דין פיקוח נפש, אולם, בפועל, לא מצאנו אצל הרב גורן היתרים כה נרחבים. אדרבה, אפילו בפעולות מלחמתיות ממש, הרב גורן הורה לשנות ולמעט במקום האפשר.⁵⁹

5. הרב ולדנברג

הרב אליעזר יהודה ולדנברג⁶⁰ סבור כי גם מלחמת רשות וגם מלחמת מצווה הותרו בשבת מפני שכבוש הותר בשבת, ולא מטעם פיקוח נפש:

59 למען הדיוק, נציין שגם הרב גורן התיר פינוי חללים ברכב בשבת בזמן מלחמת ההתשה ונימק את הדברים בכך ש"בתנאי הלחימה הקיימים כיום השארת חללים שלנו במקום נפילתם בקו למשך יממה שלמה עלולה לפגוע קשות בכושר הלחימה של החילים ובמורל שלהם". אולם, הרב גורן הרגיש ש"עצם ההיתר של הפינוי ברכב בשבת הוא חידוש וינתן לצורך השעה" (ראו משיב מלחמה, לעיל ה"ש 41, ח"ב סימן קיז). לעומת זאת, הרב אבידן מתיר אף אם יש בפינוי החללים "השפעה מסייעת בלבד, גם אם איננה מכרעת". אכן, הרב אבידן עצמו מדגיש את החידוש שבדבריו על פני ה"מקובל בבית מדרשה של הרבנות הצבאית" (ראו שבת ומועד בצה"ל, לעיל ה"ש 58, בעמ' יז). להרחבה בעניין ההתחשבות במורל החיילים כשיקול הלכתי, ראו: נריה גוטל "משקלו ההלכתי של המימד הנפשי במלחמה" סיני קלח (תשס"ו); אביעד יחיאל הולנדר "סכנת מדרון חלקלק!": הדאגה למורל החיילים כמקרה בוחר לשיח ההלכתי באשר לשימוש בשיקולים מתיירניים" ספרא וסיפא – ספר היובל לרב מרדכי פירון 201, 201-232 (אביעד הכהן וצבי א' טל עורכים, 2015); "זיהוי מצב סכנה בפגיעה בחוסן נפשי" תורת המחנה 309 (אליעזר ריבלין עורך, תשע"ה) (להלן: תורת המחנה).

60 הרב ולדנברג היה יליד היישוב הישן בירושלים והשתייך סוציולוגית לחברה החרדית בעיר. עם זאת, הוא השתייך לחוגים הירושלמים שראו ברב אברהם יצחק הכהן קוק את מורם ורובם והתייחסו להקמתה של מדינת ישראל כשלב בגאולת ישראל. על יחסו של הרב ולדנברג לרב קוק ראו אור האורות "השאיר בי רושם כל יימחה" שורש: גולשים לתוכן shoresh.org.il/spages/articles/article1796.htm 11.17.2009. עם זאת, הרב ולדנברג לא למד בישיבתו של הרב קוק, ואין לנו ידיעות על קשרי הלכה ביניהם (הרב ולדנברג היה בן עשרים בלבד בזמן פטירתו של הראי"ה). הרב ולדנברג היה מקורב מאוד גם לרב עוזיאל, הראשון לציון, ואף ערך את כתביו, וכן לרבה של ירושלים, הרב צבי פסח פראנק, שגם הוא היה שייך לאותה קבוצה של רבנים חרדים, ממקורבי הרב קוק, בעלי גישה אוהדת לציונות. ראו עמיחי כנרתי עטרת צבי (תשס"ו). לדיון מקיף במשנתו התורנית של הרב ולדנברג ראו יהושע זקבן משנתו ההלכתית של הרב אליעזר יהודה ולדנברג: מקורות, פרשנות ופסיקה (חיבור לשם קבלת תואר "דוקטור לפילוסופיה", אוניברסיטת בר אילן, תשע"ו).

מכיון שמצינו כבר בתורה שהתירו במלחמת הרשות כיבוש מלחמה אפילו בשבת ומהפסוק "עד רדתה" שממנו לומדים שאם פתחו במלחמה ג' ימים קודם השבת מותר להמשיכה בשבת- ד"א, ג"ס, וכיבוש יריחו בשבת לא נראה כחידוש גמור לעקירת דבר תורה לחלל את השבת משום כיבוש, אזי שפיר יש כבר לומר דגם כיבוש יריחו בשבת היה ע"פ דין ולא רק הוראת שעה, ונהי דלא התירו בתורה כי אם בהתחילו קודם, אבל בזה שפיר יש לחלק ולומר דזהו דווקא במלחמת הרשות, אבל במלחמת חובה מעלינן דרגא שמותר אפילו להתחיל בשבת.

ומכאן מסיק הרב ולדנברג אף מסקנה למעשה למלחמות ישראל בזמננו: יוצא לפי פסקו זה של הטור שפוסק שבמלחמת מצוה מותר להתחיל אפילו בשבת, שבמלחמת ארץ ישראל של זמנינו שאנו נלחמים עם הערבים על כיבוש הארץ אחרי ההכרה החלקית של אומות העולם בזכותינו בארצנו, צריכה המלחמה הזאת להיות מותרת אפילו להתחיל בשבת אם ההתקפה באה לשם כיבוש.⁶¹

עמדתו של הרב ולדנברג קרובה לדעת הרב גורן, שביסס את היתרו על היסוד המחודש של "עד רדתה" ולא על פיקוח נפש. בדומה לרב גורן, גם הרב ולדנברג קובע שכיבוש המלחמה הוא שדוחה את השבת ולא פיקוח נפש.⁶² הוא מחלק בין מלחמת הרשות, שבה

61 אליעזר יהודה ולדנברג הלכות מדינה חלק ב, שער י, פרק ג, רנט-רס, רסב (תשי"ג) (להלן: הלכות מדינה).

62 ושוב בציץ אליעזר, לעיל ה"ש 16, בחלק ג, סימן ט, פרק ב. הרב ולדנברג לא מבאר מדוע אכן "כיבוש מלחמה" דוחה שבת. קשה לומר שכוונתו שמצוות כיבוש הארץ היא הדוחה שבת, שהרי הוא מדבר גם על מלחמת רשות. הרב גורן, שאכן הסביר שמצוות כיבוש הארץ היא הדוחה שבת, התקשה להסביר את הסיבה שמלחמת הרשות דוחה שבת – ונדחק לומר שגם בה ישנה מצווה לשמוע בקול המלך והסנהדרין, ראו לעיל ליד ה"ש 41. אם הרב ולדנברג הולך גם כן בכיוון זה היה עליו לפרש ולא לסתום. לכן, נראה שהרב ולדנברג מתכוון ליסוד אחר. בשו"ת ציץ אליעזר, שם, בחלק יב סי' נו, ישנה תשובה חשובה של הרב ולדנברג המתירה לחייל להסתכן כדי להציל את חברו בשעת קרב. הרב ולדנברג פוסק שאף על פי שבמצבים אורחיים אין היתר לאדם לסכן את עצמו להציל את חברו, בחיילים בקרב המצב שונה. בפסיקתו הוא מסתמך על דברי הנצי"ב (העמק דבר בראשית ט 5), לפיהם עצם ההיתר להלחם במלחמת רשות, מהווה הפקעה מחוקי שפיכות דמים הרגילים, ועל דברי הרב קוק (הראי"ה קוק משפט כהן קמג (תשכ"ו)), שלפיהם הלכות ציבור והנהגת המדינה שונות מהלכות היחיד והפרט. הרב ולדנברג עצמו לא מקשר את הדברים לשאלה של היתר הלחימה בשבת, אולם ייתכן שלדעתו לפחות העיקרון הראשון עומד בבסיס הטעם שהתורה התירה את הלחימה בשבת, שכמו שעצם המלחמה הותרה, אף על פי שהיא מנוגדת לכללי שפיכות דמים הרגילים, מפני ש"כך נוסד העולם", כך התירה התורה להילחם בשבת מפני שלא ניתן להילחם רק בימי החול ו"כך נוסד העולם". לחלופין, ייתכן שהרב ולדנברג סבר שגם במלחמת רשות שנועדה להרחיב את גבולות

אין מצווה של כיבוש הארץ, ולכן ההיתר חל רק אם התחילו במלחמה ג' ימים קודם השבת, לכן מלחמת מצווה, שאותה מותר אפילו לפתוח בשבת, כמו שמצינו ביריחו. הרב ולדנברג לא מבאר מדוע אכן "כיבוש מלחמה" דוחה שבת. קשה לומר שכוונתו שמצוות כיבוש הארץ היא הדוחה שבת, שהרי הוא מדבר גם על מלחמת רשות.⁶³ ייתכן שהוא מבסס את עמדתו על יסוד אחר, מחודש, כדלקמן: ישנה תשובה חשובה של הרב ולדנברג⁶⁴ המתירה לחייל להסתכן כדי להציל את חברו בשעת קרב. הרב ולדנברג פוסק שאף על פי שבמצבים אזרחיים אין היתר לאדם לסכן את עצמו כדי להציל את חברו, בשעת קרב המצב שונה. בפסיקתו הוא מסתמך על דברי הנצי"ב, שלפיהם עצם ההיתר להילחם מלחמת רשות מהווה הפקעה מחוקי שפיכות דמים הרגילים,⁶⁵ ועל דברי הרב קוק, שלפיהם הלכות ציבור והנהגת המדינה שונות מהלכות היחיד והפרט.⁶⁶ הרב ולדנברג עצמו לא מקשר את הדברים לשאלה של היתר הלחימה בשבת, אולם ייתכן שלדעתו לפחות העיקרון הראשון עומד בבסיס הטעם שהתורה התירה את הלחימה בשבת, שכמו שעצם המלחמה הותרה, אף על פי שהיא מנוגדת לכללי שפיכות דמים הרגילים, מפני ש"כך נוסד העולם", כך התירה התורה להילחם בשבת מפני שלא ניתן להילחם רק בימי החול ו"כך נוסד העולם".

לחלופין, ייתכן שהרב ולדנברג סבר שגם במלחמת רשות שנועדה להרחיב את גבולות הארץ או למטרות כלכליות יש משום מצווה של יישוב הארץ משום שהיא מחזקת את אחיזתו של עם ישראל בתוך גבולות הארץ, וחזוק ההתיישבות בתוך גבולות הארץ יש בו קיום החיוב הכללי שיש במצוות יישוב הארץ.⁶⁷

הארץ או למטרות כלכליות יש משום מצווה של יישוב הארץ משום שהיא מחזקת את אחיזתו של עם ישראל בתוך גבולות הארץ, וחזוק ההתיישבות בתוך גבולות הארץ יש בו קיום החיוב הכללי שיש במצוות יישוב הארץ. לעניין זה ראו במאמרו של הרב ולדנברג בשו"ת ציץ אליעזר, לעיל ה"ש 16, בעמ' קיג, "גדרי חובת העליה וההתנחלות בארץ עם קום המדינה", שבו הוא מצביע על חיוב כללי של יישוב הארץ לאחר כיבושה "כדי לחזק בכך המעמד הכללי של חובת האחיזה וההתיישבות, שלא תחזור ותשקע חלילה בזמן מן הזמנים ובאיזה דרך שהיא בידי זרים".

63 הרב גורן, שסבר כי מצוות כיבוש הארץ היא הדוחה שבת, התקשה להסביר את הסיבה שמלחמת הרשות דוחה שבת ונדרחק לומר שגם בה ישנה מצווה לשמוע בקול המלך והסנהדרין, ראו לעיל ליד ה"ש 41. אם סבר הרב ולדנברג כמו הרב גורן, היה עליו לפרש ולא לסתום.

64 ציץ אליעזר, לעיל ה"ש 16, חלק יב, סימן נו.

65 הנצי"ב מוולוז'ין, שו"ת העמק דבר, בראשית ט 5.

66 הראי"ה קוק, משפט כהן, קמג (תשכ"ו).

67 ראו לעניין זה ציץ אליעזר, לעיל ה"ש 16, בעמ' קיג, "גדרי חובת העליה וההתנחלות בארץ עם קום המדינה", שם מוצבע על חיוב כללי של יישוב הארץ לאחר כיבושה "כדי

6. הרב אלישיב

כמו החזון איש, גם הרב יוסף שלום אלישיב לא העלה על הכתב משנה סדורה בענייני צבא וביטחון, אולם במרוצת השנים התפרסמו מספר תשובות לשאלות שנשאל בנושא על ידי רבנים שונים. להלן נתאר תשובה אחת שנתן הרב אלישיב לשאלה שנשאל עלידי הרב אברהם יצחק נריה, בנו של הרב משה צבי נריה. הרב נריה שאל את הרב אלישיב אם יש לנהוג לפי הוראות מטכ"ל בנושא בטיחות, גם כשעמידה בהן כרוכה בחילול שבת. בשאלתו, תיאר הרב נריה שלוש דוגמאות ספציפיות שבהן נתקל בעצמו:

1. משאית מלאה מוקשים הגיעה בשבת ללב מחנה רפידים. האם מותר לפרקה, בהתאם להוראות הבטיחות של חיל ההנדסה, או שיש להמתין ולפרוק רק בצאת השבת?
2. האם ביציאה לשמירה בשבת מחוץ לעירוב, במקום שאינו מסוכן, מותר ללכת עם המחסנית מחוץ לנשק, כנדרש לפי הוראות הבטיחות של הצבא, או שיש להכניסה לנשק כדי להינצל מאיסור טלטול מחוץ לעירוב?
3. האם מותר לערוך בשבת "ניסוי כלים" למקלעים חדשים שהגיעו לגזרה בגולן בליל שבת, ויש צורך לצאת אתם בשבת בבוקר לסיור, כפי שמחייבות הוראות הצבא לגבי הכנות ליציאה לסיור?

הרב אלישיב ענה כי יש להניח שאיסור שבת אינו חמור בעיני המפקדים שאינם שומרי מצוות, ולכן לא ניתן לקבל ללא ערעור, כטעם מספיק לחילול שבת, כל חשש רחוק שהם מעלים, אלא יש לבחון כל מקרה לגופו, לפי ראות עיני הדיין עד מקום שידו מגעת.⁶⁸ לאור קביעה עקרונית זו פסק הרב אלישיב כדלקמן:

לחזק בכך המעמד הכללי של חובת האחיזה וההתישבות, שלא תחזור ותשקע חלילה בזמן מן הזמנים ובאיזה דרך שהיא בידי זרים".

68 פסקים אלו והגישה העומדת מאחוריהם קוממו את הרב יהושע בן מאיר שביקר אותם בעלון ישיבתו. ראו יהושע בן מאיר "בענין תוקפם של הוראות מטכ"ל בנושאי בטיחות מבחינת ההלכה" בדרך אפרת 10 (תשמ"ב), וכן ראו יהושע בן מאיר "תוקפן של הוראות בטיחות בצה"ל" תחומין ד, 248 (תשמ"ג) (להלן: **תוקפן של הוראות בטיחות בצה"ל**). עיקרי הביקורת: א) "הגורמים המקצועיים המוסמכים בצה"ל הם רופאים אומנים מוסמכים שאפשר לסמוך עליהם בענייני סיכון אלו"; ב) "עצם העיקרון שהוראות בנושא בטיחות הם נושא לשיקול דעת ודיון של כל חיל הוא מסוכן ביותר, ואם חלילה יתקבל להלכה אין ספק שיהיו נפגעים רבים ח"ו מכך". הרב בן-מאיר חותם בדברים הבאים: "עלינו להסביר לתלמידינו ולפסוק לכל השואל את מוצא פינו כי מצוה גמורה לקיים את כל ההוראות בנושא בטיחות בין בחול בין בשבת. זלזול בהוראה שכזו ואי ביצועה, אף במקרים שהסתיים ללא אסון, מהווים עבירה חמורה ביותר מבחינה הלכתית, ביטול מצוות של 'השמר לך ושמור נפשך' ועבירה בלאו של 'לא תשים דמים'". עוד על כך ראו "סמכות ונאמנות הגורמים המקצועיים להגדיר מצב כמצב סכנה" תורת המחנה, לעיל ה"ש 59, בח"ב 310-311.

1. התפוצצות מוקשים מעצמם היא מקרה נדיר, ולכן אין לפרוק את משאת המוקשים בשבת.
  2. פליטת כדור ברובה M-16 היא תופעה נדירה, לכן יש להכניס את המחסנית לנשק על מנת שלא להיכשל באיסור טלטול.
  3. אם בזמן האחרון הגזרה שקטה לחלוטין, אין לבצע את ניסוי הכלים בשבת.⁶⁹
- השאלות המתוארות אינן עוסקות במצב של מלחמה, לכן לא ניתן ללמוד מהן על יחסו האפשרי של הרב אלישיב להיתרו של הרב גורן על בסיס העיקרון החדשני של "עד רדתה"⁷⁰.

7. הרב אויערבך

אמנם אף הרב שלמה זלמן אויערבך⁷¹ לא כתב מאמר או תשובה מסודרת בשאלת תפקוד הצבא בשבת, אולם, יש בידניו שפע של מקורות שמהם ניתן לשרטט תמונה ברורה למדי של עמדתו בסוגיות אלו.

69 אברהם יצחק נריה "פיקוח נפש בשבת בצבא" תחומין ג, 23 (תשמ"ב).
 70 אולם, נראה בכירור שהרב אלישיב לא סבר את הגדר של "מכשירי פיקוח נפש" שעליו מבסס הרב ישראלי את היתריו בענייני ביטחון שלא בעת מלחמה. ראו להלן, טקסט בסמוך לה"ש 70-90. ניתן לשער, ברמה גבוהה של ודאות, שהרב ישראלי היה פוסק להתיר בשלוש השאלות הנ"ל בהתבסס על קביעתו שבשאלות הנוגעות לרבים, גם אם יש סיכוי של אחד לאלף בלבד שאדם מסוים ייפגע מותר לחלל שבת משום ש"דיה הצלה אחת של נפש אחת בזמן מן הזמנים בכדי להתיר ולחייב לעשות פעולות אלה של חילול שבת שהם בגדר מכשירים להצלה זו, שאם לא נעשה אותן אף ההצלה לא תצא לפועל". כמו כן, ראו שאול ישראלי עמוד הימיני ריב, סימן יז "הבטחון הפנימי במדינה בשבת" (תשכ"ו) (להלן: עמוד הימיני). לגבי יחסו של הרב אלישיב למעמד ההלכתי של מלחמות ישראל בזמן הזה, ראו תשובתו לרב יצחק שיל"ת (גרינשפן) בזמן מלחמת יום הכיפורים. הרב שיל"ת שאל את הרב אלישיב אם ישנה חובה לצאת מחוץ למחנה לעשיית צרכים קטנים, בתשובתו דן הרב אלישיב אם חובת היציאה מהמחנה לעשיית צרכים היא רק במלחמת רשות, וקובע דרך אגב כי מלחמת יום הכיפורים היא מלחמת מצווה על סמך הרמב"ם פ"ה מהל' מלכים שמלחמה לצורך עזרת ישראל מיד צר הבא עליהם היא מלחמת מצווה (קונטרס באורין דאשא ירושלים, תשע"ד, בעמ' 91). מעניין שבקובץ תשובות של הרב אלישיב שנדפסו בירושלים תש"ס, נדפסה תשובה זו (סימן רמג עמ' תעב-תעג) ללא ציון שם השואל וללא תאריך התשובה, בניגוד לתשובות האחרות בספר, כך שהחידוש של קביעת מלחמת יום הכיפורים כמלחמת מצווה הוסתר, כדרכם של מול"ם מסוימים לצנזר דברי רבותיהם במקום שאינם נוחים להם ואכמ"ל.

71 לדיון נרחב על אודות אישיותו של הרב אויערבך ועל משנתו התורנית ראואמיר משיח הלכה בתמורות הזמן במשנתו של הרב שלמה זלמן אויערבך (תשע"ג).

הרב אויערבך קבע שהגדרת פיקוח נפש שמותר לחלל עליו את השבת היא "כל שאנשים מפחדים או נבהלים מהדבר הזה גם בימות החול מחשש סכנה"⁷². הרב אויערבך אינו מחלק בהגדרתו זו בין יחיד לציבור, אולם נראה שלדעתו חרף ההגדרה הזוהה, הפסיקה המעשית עשויה להשתנות בין מקרה של פיקוח נפש של יחיד לפיקוח נפש של ציבור. מסקנה זו נובעת מתשובה שנתן הרב לשאלה הבאה: חייל ביחידת מודיעין, שתפקידו היה לפענח תשדורות מוצפנות של רשת תקשורת של מדינת אויב, דבר הכרוך בחילול שבת, שאל את הרב אויערבך האם מותר לו לפענח בשבת רק תשדורות שלדעתו יש סיכוי סביר שהן קשורות למדינת ישראל, או שמותר לו לפענח גם תשדורות שלהן יש לדעתו סיכוי נמוך ביותר לקשר לישראל. השאלה התבססה על האפשרות שפענוח תשדורות מהסוג הראשון חוסה תחת ההיתר של פיקוח נפש ואילו פענוח מהסוג השני אינו כלול. הרב אויערבך השיב כך:

למרות שאין כל הבדל בהלכה בין פיקוח נפש של יחיד ושל רבים ואף על ספק פיקוח נפש של יחיד מחללין שבת, בכ"ז יש הבדל גדול ביניהם ברמת הסיכון הנחשבת לפיקוח נפש. כי תיתכן דרגת סיכון שאצל יחיד לא תיחשב פיקוח נפש, ואילו אצל ציבור אכן תיחשב לפיקוח נפש. למשל, אנשים אינם נרתעים מנסיעות בין עירוניות, על אף שיש בהן אחוז סיכון מסוים, נניח של אחד ל-10,000. אבל אין כל ספק שראש מדינה אשר ייטול סיכון של אחד ל-10,000 על מדינתו – ייחשב כבלתי אחראי למעשיו, דעל ציבור דרגת סיכון כזו נחשבת לסכנה. ולפיכך פסק הגרש"ז שעל החייל לפענח את כל השרדים, כיוון שהנידון בהם הוא בטחון המדינה, אע"פ שאותו אחוז של סיכון לגבי אדם פרטי לא היה נחשב לפיקוח נפש.⁷³

במקרה אחר, הרב אויערבך נשאל על ידי הרב אברהם יצחק נריה את אותן השאלות שהניח לפתחו של הרב אלישיב, שאותן תיארנו לעיל. בניגוד לרב אלישיב, הרב אויערבך פסק להתיר:

72 על שיטתו הייחודית של הרב אויערבך בעניין זה ראו תוקפן של הוראות בטיחות בצה"ל, לעיל ה"ש 68, בעמ' 249; יצחק קופמן **הצבא כהלכה** פרק טז ס' ד, ח, יג, טז-יז (תשנ"ב); אמיר משיח, לעיל ה"ש 71, בעמ' 85-86; יצחק ברט "גדרי פיקוח נפש ציבורי: הרש"ז אוירבך, הר"ש ישראלי והר"ש גורן" **תחומין** כט 386-390 (תשס"ט). עוד על פסקיו בענייני פיקוח נפש ראו הלפרין, לעיל ה"ש 16. נגד גישתו זו של הרב אויערבך יצא בחריפות הרב ולדנברג. ראו **ציץ אליעזר**, לעיל ה"ש 16, בח"ט, סי' יז, פ"ב, אות ט. לדיון במחלוקת זו ובניסיון למציאת הגדרת ביניים ראו יצחק ריבלין "גדרי פיקוח נפש" **תורת המחנה**, לעיל ה"ש 59, בחלק ב 305-309.

73 לתיעוד הפסק על ידי הרב משה מרדכי פרבשטיין בלשונו הוא, ראו משה מרדכי פרבשטיין "גדרי ספק פיקוח נפש – חילול שבת לכל צרכי חולה מסוכן" **אסיא** נג-נד 9 (תשנ"ד).

משאית תחמושת שהוחנתה בסמוך למקום מגורי החיילים, כפי שהיא עכשיו לא חשיבה סכנה, אמנם במצבים מסוימים – שריפה, פליטת כדור, והתקפת אויב וכדו' – היא עלולה להפך לסכנה וחשיבא כסכנה עתידית שאין גורם הסכנה נמצא עתה, לענין לסלקה בשבת הדבר תלוי ביחס המומחים דאם בכה"ג בימות החול היו מתאמצים מיד להרחיקה ממקום א"כ שרי גם בשבת, אבל אם בימות החול היו דוחים את הרחקת המשאית בגלל סיבות של נוחיות וכדומה, אסור להרחיקה בשבת.⁷⁴

את הטעם להכרעה זו, השונה כאמור מפסיקתו של הרב אלישיב, ניתן להסביר במספר דרכים. לפי הסבר אפשרי אחד, ההכרעה המקלה היא תוצאה של שילוב בין ההגדרה שמציע הרב אויערבך לפיקוח נפש לבין ההחמרה בסטנדרט הזהירות שעליה הוא מורה כשמדובר בסכנה לציבור.

הערת המהדיר לתשובה מאירה חידוש מעניין נוסף בפסיקתו של הרב אויערבך, לפיו הגדרת פיקוח נפש איננה משקפת בהכרח מציאות אובייקטיבית אחידה, אלא תלויה במידה רבה בהערכתו האישית של האדם הנדרש להחליט כיצד לפעול. לדברי המהדיר, לדעת הרב אויערבך, "מפקד או חייל שמתוך הבנתם בנושא מתייחסים בדרך כלל למצב מסוים כאל סכנה למרות שהחיילים האחרים אינם מתייחסים כך, מכל מקום רשאים לנהוג כהבנתם גם בשבת ולחלל שבת בהצלה מסכנה זו, משום שאין לדין אלא מה שענינו ראות".⁷⁵

ג. משטרה

בפרק הקודם דנו בעמדות הפוסקים ביחס לפעילות מבצעית בצבא. ראינו שהפוסקים נחלקו בעיקר בשאלה אם לבסס את הפסיקה על היסוד של פיקוח נפש או שניתן וראוי לבססה על יסוד מקיף ורחב יותר של "עד רדתה". בפרק זה נדון בהתמודדות הפוסקים עם שאלות הנוגעות לפעילות המשטרה בשבת. בניגוד לדיון בפעילות הצבאית, להבדיל מהדיון בענייני צבא שבו הוצעה חלופה ליסוד של פיקוח נפש, בענייני המשטרה פיקוח

74 שלמה זלמן אויערבך שלחן שלמה, סימן שכט, אות יא עמ' קנו (תשס"ב) (להלן: שולחן שלמה). בהערת המהדיר לספר, נוסף המידע הבא: "וכן סבר מרן זללה"ה לענין הוראות בטיחות של הצבא, שתלוי בהתייחסות להוראות אלו כשהם נוגדים צרכים אחרים של הצבא או של החייל, אם הוראות הבטיחות מתבטלות בכה"ג סימן שאין להתייחס אליהם כאל הצלה מסכנה ואין היתר לחלל שבת עליהם, לעומת זאת אם מקפידים על ביצוען גם כאשר היא נוגדת צרכים אחרים סימן שאכן זו הצלה מסכנה המתרת לחלל שבת עבורה", שם, בהערה יא.

75 שם, באות יד. לפסק נוסף של הרב אויערבך בעניין שמירת שבת במלחמת ההתשה, ראו הלפרין, לעיל ה"ש 16, בעמ' 38-41.

נפש היה היסוד היחיד שעמד על הפרק, ולכן פוסק שחיפש דרך לאפשר פעילות שוטפת נדרש להציע פירוש שמרחיב את גדריו של יסוד זה.⁷⁶

1. הרב הרצוג

בשני מאמרים שפרסם בקובץ התורה והמדינה, ששימש באותם ימים הבמה העיקרית לעיסוק הלכתי בשאלות תורה ומדינה, הרב הרצוג דן בשאלה אילו משימות רשאת המשטרה לבצע בשבת וכיצד.⁷⁷ למשל, האם בזמן השבת רשאים השוטרים להשתמש בטלפון, והאם מותר להם לנסוע ברכב במקרי שוד או ריב שכנים? האם ניתן לבצע בשבת סיורים שגרתיים שמטרתם הפגנת נוכחות מתוך מגמה להביא לצמצום מקרי פשע ואליומות? אם נתיר יציאה לפעולה מסוימת, האם ניתן להתיר גם את החזרה ברכב לתחנת המשטרה? האם מותר לכתוב בשבת דו"ח על מעשה פשע כהכנה לעריכת המשפט? הרב הרצוג מבהיר שדיונו בסוגיה אינו בא כתגובה לשאלה שהפנתה אליו המשטרה, ולנתון זה יש השלכה על אופי הדיון. כפי שמסביר הרב הרצוג, "מכיוון שכפי מצב הדברים כיום אין המוסדות הממונים על כך נוטים לפי שעה להתחשב עם הוראות ההלכה לשם קביעת חוקה שתחייב את כל הפועלים בזה לנהוג לפיה, אין לדיון הניתן אופי הלכה למעשה, והרי הוא יותר בגדר משא ומתן של הלכה שצורתה המעשית המדוייקת תקבע ברצות ד' אחרי עיון והתייעצות נוספים, כשיהיו התנאים מתאימים לכך".⁷⁸

הרב הרצוג קובע שרק סיכון סביר לפיקוח נפש יכול להתיר חילול שבת. בהתאם לגישה עקרונית זאת הוא בוחן כל פעולה באופן פרטני בניסיון לברר אם הימנעות ממנה בשבת עשויה לגרום באופן ישיר למצב של פיקוח נפש, ובהתאם להערכת המציאות הספציפית הוא מכריע את הדין. כך, למשל, הרב הרצוג מתיר נסיעה בניידת למקום שפרצה בו קטטה כשיש חשש סביר שהיא עלולה להתפתח לרצח. כן הוא מתיר גם נסיעה למניעת גניבה, לפי המצב שהיה קיים בזמנו (רוב הגנבים היו מזוינים), תוך שהוא מוסיף שיש לבחון מפעם לפעם אם המצב לא השתנה. מאידך גיסא, הרב הרצוג איננו מתיר את חזרת הניידת לבסיסה לאחר הפעולה ופוסק שהיא חייבת להישאר במקום האירוע עד למוצאי השבת. הרב מתיר לקיים סיורים שגרתיים באופניים בלבד, ומתיר

76 לדיון מפורט בדבריהם של הרב הרצוג והרב ישראלי ראו אריאב יוסט "מאפני הפסיקה הציבורית במשנתו ההלכתית של הרב שאול ישראלי: הפעלת המשטרה בשבת כמקרה מבחן" דיני ישראל כח, 145 (תשע"א).

77 יצחק איזיק הלוי הרצוג "שמירת הבטחון הפנימי במדינה בשבת וביו"ט" התורה והמדינה כרך ה (תשי"ג-תשי"ד) וכן שם, בח"ג, 7-15 (להלן: **בצומת התורה והמדינה**). על התעוררות שאלת קיום השבת כבר בשירות הנוטרים במשטרת המנדט, ועל האשמת הרבנות בהתחמקות מלתת תשובות ברורות לשואלים ראו ישעיהו ליכוביץ "היהדות הדתית – נגד דת ישראל?" **יהדות עם יהודי ומדינת ישראל** 209 (1979).

78 **בצומת התורה והמדינה**, לעיל, בעמ' 8.

כתיבת דו"ח אירוע רק במקרים הכרחיים, ביד שמאל ובאותיות כתב, ואם אפשר בכתב שאינו מתקיים. ביטוי נוסף לגישתו המינימליסטית והמהססת ניתן למצוא בקטע הבא שעוסק בשאלה אם מותר למשטרה לצאת בשבת לאסור גנב שכבר נתפס על ידי אזרחים:

שוטרים היוצאים לאסור גנב שכבר תפסוהו אנשים ויש להעביר אותו למאסר שאל"כ יתחמק מידם, כאן אין באופן ישיר פיקוח נפש, אלא שקיים חשש כאמור שאם לא יהא טיפול במקרה כזה מטעם המשטרה יתרבו הגנבים בשבת קודש. וכבר הוזכר לעיל שגניבה ורציחה באים עכשיו כאחד. והנה לעיל הבאנו מהרמב"ם המתיר לבאים להציל לחזור למקומם וכלי זיינם עליהם, שמא אם אתה מחמיר עליהם ימנעו מלכבד פעם אחרת. שמענו מזה שגם חשש נפשות לעתיד לבא מתיר ומ"מ אין העניינים שווים לגמרי. ראשית, מפני שאין ברור כאן למדי שסתם גנבים הם מרצחים, שיש מהם הנמלטים מיד כשמרגישים בהם בני אדם. ושנית, הואיל וכל ההיתר הוא מפני שאם לא נתיר תרבינה גניבות, הנה הרוב הגדול לצערנו לא מתחשבים עם הוראות הרבנות והם הרי ממילא לא יימנעו, וא"כ לא ישמש האיסור לריבוי גניבות, ואיך נבוא להתיר משום חשש זה שתרבינה גניבות.

ובכלל קשה להחליט על היתר מטעם חשש פיקוח נפש, שהרי ודאי יש איזה גבול גם לחשש פיקוח נפש [...] וא"כ כמה אחוזי סכנה יהיו עד שינהוג בו פיקוח נפש דוחה שבת? ואיזה גדרים נגדיר בזה? [...] ומעתה תן לי את המידה והקצב! וצ"ע בזה.⁷⁹

בקטע המצוטט, הרב הרצוג מתייחס להלכה שלפיה יש לאפשר לחוזרים מפעולת הצלה לשוב כשכלי זיינם עליהם מהטעם שאם לא נתיר להם "נמצאת מכשילים לעתיד לבוא", במונח זה שבפעם הבאה הם לא יסכימו לצאת להציל, אף על פי שעליהם לעשות זאת מדין פיקוח נפש. הרב טוען שניתן ללמוד מהלכה זו עיקרון שגם חשש לפיקוח נפש בעתיד יכול להתיר חילול שבת בהווה. הרב הרצוג התלבט אם להתבסס על הלכה זו, ולהתיר מעצר חשוד והעברתו למאסר בגלל החשש שמא אם לא ננהג כך יתרבו גנבים בשבתות בעתיד, דבר שעלול לגרום גם לפיקוח נפש בעתיד מפני "שגניבה ורציחה באים כעת כאחד". לבסוף החליט הרב הרצוג בשלילה משני טעמים: ראשית, הוא התלבט בשאלה עד כמה ניתן לראות בהתרבות גנבים חשש פיקוח נפש מספיק גדול היכול להתיר חילול שבת בהווה. שנית, הרב הרצוג היה מודע למציאות הקיימת, שבה רוב השוטרים (שאינם שומרי מצוות) יעצרו את הגנב ויעבירו אותו למאסר בלי לתור אחרי היתר הלכתי, נתון שמקטין את הסכנה המבססת את ההיתר על החשש להתרבות גנבים בעתיד.

הרב הרצוג היה נוהג פעמים רבות למסור את בירוריו ההלכתיים בענייני השעה המחודשים לעיונם של מספר תלמידי חכמים צעירים, וביניהם הרב ישראלי, הרב ולדנברג והרב אויערבך. כך הוא נהג גם במאמריו בעניין פעילות המשטרה בשבת. להלן נתאר את עמדותיהם של שלושת הרבנים בסוגיה הנדונה, שנכתבו בתגובה לדברים ששלח להם הרב הרצוג.

2. הרב ישראלי

הרב שאול ישראלי, לימים ראש ישיבת מרכז הרב וחבר בית הדין הגדול ובאותה עת רבו הצעיר של כפר הרא"ה ועורך התורה והמדינה, שלח לרב הרצוג השגה מפורטת על המאמרים ובה הציג גישה מקורית (ובמובן מסוים אף נועזת) בנוגע לשאלת השבת במדינה המודרנית ובענייני דת ומדינה בכלל. בעוד הרב הרצוג התלבט בשאלה עד כמה ניתן להתיר חילול שבת – על סמך חשש שאם לא נתיר פעולות מסוימות עשוי הדבר לגרום בעתיד למקרה של פיקוח נפש – הרב ישראלי פסק נחרצות להתיר, תוך שהוא מציג מושג הלכתי חדש: "מכשירי פיקוח נפש".⁸⁰

נמצאנו למדים כלל שגם פיקוח נפש שעדיין אינו עומד לפנינו לא לגבי רגע זה ולא לאח"כ אבל ברור לנו שיגיע הדבר לזה בזמן מן הזמנים אנו רואים אותו כאילו הוא כבר לפנינו. כי חובה זו של 'וחי בהם' היא קיימת ועומדת לפנינו לא רק לגבי החיים של רגע זה אלא אנו מצווים ועומדים בזה גם לדאוג להצלת חיים שיצטרכו פעם להיות, אעפ"י שאין אנו יודעים מתי ואיך [...] ולמדנו מכאן הלכה גדולה שגם הצלת נפשות שלעתיד לבא, שאנו יודעים שזה יבא אי פעם הרי זה נחשב כאילו היא כבר נמצאת לפנינו ועלינו לעשות הכל כאילו הפיקוח נפש לפנינו. ומעתה נראה שאין גם מקום לחלק במידת השכיחות של הדבר לעתיד לבוא. שאפי' אם אין זה עלול לקרות אלא אחד מאלף, דיה הצלה אחת של נפש אחת בזמן מן הזמנים בכדי להתיר ולחייב לעשות פעולות אלה של חילול שבת שהם בגדר מכשירים להצלה זו, שאם לא נעשה אותן

80 המונח "מכשירי פיקוח נפש" מושאל מהמונחים המוזכרים במשנה ובתלמוד "מכשירי מילה" (בבלי, שבת קל, ע"א) ו"מכשירי אוכל נפש" (בבלי, ביצה כח, ע"א). בשני המקרים נשאלת שאלה האם כאשר פעולה הותרה בשבת (מילה) או ביום טוב (אוכל נפש) הותרו גם הפעולות הקודמות לאותה פעולה ומכשירות אותה, כגון הכנת סכין לברית מילה בשבת או השחזת סכין השחיטה ביום טוב. הרב ישראלי קובע שבלא קשר לפסיקת ההלכה בנושאים הנ"ל, לגבי "מכשירי פיקוח נפש" כולם מודים שהם מותרים: "וא"צ לריבוי מיוחד שהרי גם ר"ע המחולק עם ר"א לענין מכשירי מילה ועבודה, לא נחלק אלא במכשירים שאפשר לעשותן מבעוד יום, וכאן הרי א"א היה שהרי לא ידעו מה שיהיה אח"כ". ראו עמוד הימיני, לעיל ה"ש 70, בעמ' ריב, סימן יז, "הבטחון הפנימי במדינה בשבת".

אף ההצלה לא תצא לפועל. כי מכיוון שהגדרנו פעולה זו פעולה זו כמכשירי פיקוח נפש, אין לנו שום הגבלה במספר הפעולות והחילולים שיש לעשות שבסופם יביאו לפיקוח נפש של אחד מִישראל.⁸¹

על סמך יסוד זה, ועליו בלבד, התיר הרב ישראלי למשל יציאה לסוירים משטרתיים שגרתיים בשבת, "כי הרי סוף-סוף באחד מהשבתות תזדמן תגרה שתביא לידי איבוד נפשות. ונמצא שאי יציאה יש בה משום איבוד נפשות, ולהפך – יציאה ככל שבת ושבת ודאי תמנע את הפרצה בכל זמן שתזדמן. ועל כן יש לנו לראות את היציאה לשמירה בכל השבתות כמכשירי פיקוח נפש של אותה שבת, שבה השמירה תביא תועלת".⁸²

הרב ישראלי לא מסתפק בחידוש זה, ומוסיף עליו חידוש נוסף, לפיו, בכל הנוגע לציבור, גם חשש של איבוד ממון נופל בגדרי פיקוח נפש. את חידושו זה הוא מבסס על שיטת הגאונים שלפיה היתרו של שמואל, המופיע במסכת שבת, לכבות גחלת של מתכת בשבת⁸³ הוא גם לשיטת הסוברים שאיסור הכיבוי הוא מדאורייתא. והסבירו הרמב"ן והרשב"א שיטה זו: "כיוון דדרכו להזיק בו ורבים ניזוקים בו, כסכנת נפשות חשיב ליה שמואל, דאי אפשר לרבים להיזהר ממנו". מדברים אלו לומד הרב ישראלי יסוד הלכתי מחדש:

נראה שיסוד הדברים הוא שכל מה שנוגע לשלום הציבור או לסילוק נזק ממנו, הכול נחשב לפיקוח נפש, כי כל מה שכרוך בשלום הציבור יש בו בעקיפין ענין עם פיקוח נפש. פרנסת היחיד לְדוגמא אין בה משום פיקוח נפש, אבל אם הציבור יהא מחוסר פרנסה אפילו אם אין זה נוגע ללחם, הרי לא ימלט שבאחד מן הרבים יהא כזה שהוא צריך לאוכל יותר משוכח, באופן שאצלו זה יכול להיות פיקוח נפש [...] וכן ענין של סלוק הנזק בצבור בענין הגחלת, אמנם זה מצד עצמו אינו מסוכן, אבל הרי יתכן שהנזק לא יוכל לצאת לעבודה, ויתכן גם שהוא בודד ולא יוכל להגיד למישהו שיבואו לעזור לו, ועי"כ יוכל הדבר הקטן הזה להביא לידי פיקוח נפש. וכיוצא בזה מיני ציורים, שאם אנו חושבים על זה לגבי היחיד הרי זה רחוק שאין לחשוש מזה, ומ"מ באופן ציבורי הרי זה קורה סו"ס, ולגבי פיקוח נפש גם זה מובא בחשבון.⁸⁴

81 עמוד הימיני, לעיל ה"ש 70, שם.

82 שם, בעמ' ריג.

83 בבלי, שבת מב, ע"א.

84 עמוד הימיני, לעיל ה"ש 70, בעמ' ריד-רטו. על סמך עקרונות אלו התיר הרב ישראלי לצאת ולעצור פורצים לבנק בשבת כאשר מתקבלת אזהקה במקד אבטחה של בנק. וכן ראו בחצוצרות בית ה', לעיל ה"ש 13, בעמ' 119. מעניין להשוות תשובתו זו לתשובתו של הרב הראשי לישראל, הרב מרדכי אליהו. הרב אליהו נשאל האם מותר להפעיל בשבת אזהקה בארון קודש, המופעלת כאשר פורצים מנסים לפרוץ את הארון ולגנוב ספרי תורה.

לדברים אלו של הרב ישראלי דמיון מסוים לשיטת הרב אויערבך, שנדונה לעיל, בעניין פיקוח נפש ציבורי. אולם, יש הבדל מסוים בין השניים בטעם שבגללו השיקול הציבורי נלקח בחשבון. הרב ישראלי מסביר שהדין המיוחד של פיקוח נפש ציבורי נובע מההנחה שהימנעות מפעולה מסוימת הנוגעת לציבור רחב תגרום בוודאות, ביום מן הימים, לפיקוח נפש של לפחות פרט אחד מן הציבור, ומצב זה של פיקוח נפש ליחיד מתיר את כל הפעולות השגרתיות שעשויות למנוע אותו. לעומת זאת, הרב אויערבך תולה את הדין המיוחד בפיקוח נפש של כלל הציבור, כלומר בסכנה הנשקפת לציבור כולו ולא לאדם אחד ממנו.⁸⁵

כאמור, הרב הרצוג אסר לחזור מפעולה מבצעית בשבת.⁸⁶ הרב ישראלי חולק על עמדה זו:

יש מקום גדול לדון בדורנו דור יתום, שלצערינו שומרי תורה מעטים. ואף אלה השומרים רבים מהם קשה להם לעמוד בניסיון קצת יותר גדול, שאם נטיל עליהם את הדין כפי שהוא שיצטרכו להישאר לברם באותו מקום שהגיעו לשם לשם פיקוח נפש, כשזה מחוץ לתחום, או שנטיל עליהם

הרב אליהו פוסק שאמנם "התקנת אזעקה למניעת גניבות ולהרתעת הגנבים, דבר חשוב הוא, אולם אם כתוצאה מהפעלת האזעקה בשבת אנשי מוקד באים עם מכוניתם למקום, יש צורך להפסיק את ההפעלה מערב שבת, ולא לפרסם שבשבת היא אינה עוברת" (שו"ת הרב הראשי, חלק ג, תש"נ-תשנ"ג, ירושלים תשס"ט, עמ' 41). כלומר, לדברי הרב אליהו אין היתר להזעיק בשבת את כוחות הבטחון למניעת גניבות. בתשובה אחרת באותו כרך נזכר כי הרב אליהו מסר הוראות בכתב לתחנת כיבוי האש בנתיבות "כיצד יש לנהוג בכבוי שריפה בשבתות, כדי שלא לעבור ח"ו על חילול שבת" (שם, עמ' 43).

85 עם זאת, כפי שנראה להלן, במקרה אחר הנוגע לפעילות משטרתית, הרב אויערבך תולה את דין פיקוח נפש של ציבור בחשש זהה לזה של הרב ישראלי.

86 עירובין מדר, ב-מה, א. הרב הרצוג עצמו סבור שהרמב"ם (הלכות שבת פרק ב, הלכה כג) התיר על סמך הירושלמי והתוספתא לחזור אף יותר מאלפיים אמה ואף לעבור על איסור תורה של הוצאת הנשק מרשות לרשות גם כשאין סכנה להישאר במקום, וזאת משום שאם לא נתיר זאת "נמצאת מכשילין לעתיד לבוא". אולם הרב הרצוג טוען שנימוק זה לא שייך אלא לגבי יוצאים להציל בהתנדבות, ולא לגבי שוטרים המשרתים בשכר. נוסף על כך הוא טוען שההיתר לחזור עם הנשק ולעבור בכך על איסור דאורייתא לא ניתן אלא במקום שישנו פחד לחזור בלא נשק להגנה עצמית, ואם נאלץ את המצילים לנהוג כן הם יימנעו בשבתות אחרות מלצאת להציל. הרב ישראלי חולק על הרב הרצוג וטוען שנימוק זה של "נמצאת מכשילין לעתיד לבוא" שייך גם לגבי שוטרים העובדים בשכר וגם כשאין פחד לחזור בלא נשק. עם זאת, הוא טוען שאף הרמב"ם, שהשתמש בנימוק זה, לא סבר שניתן באמצעותו להתיר יותר ממה שהתירה הסוגיה בעירובין והוא הליכה של 2000 אמה בלבד לכל רוח וחזרה עם הנשק רק כשישנה סכנה בהישארות במקום. נמצא, כי בשורה אחרונה מודה הרב ישראלי לרב הרצוג שלפי "שורת הדין" הקיים אין היתר לעבור על איסור תורה בחזרת השוטרים. להרחבה, ראו יוסט, לעיל ה"ש 76, עמ' 160-162, 164-169.

לחזור ברגל בחום גדול ובדרכים מעיפות, אם גם ישמעו לנו, הרי עכ"פ זה יחליש אצלם את הרצון לשמש בתפקיד מעין זה ונמצאת מכשילן. ע"כ לענ"ד יש מקום להשתמש בהיתר זה של אתה מכשילן לעתיד לבוא יותר ממה שהשתמשו בו חז"ל בדורם, לפי צורך ומצב דורם. אולם זה דורש כמובן אחריות גדולה של קבלת החלטה של בי"ד גדול שבדור (ההדגשה שלנו), ואיני מזכיר דבר זה אלא כסניף ומ"מ לעיון.⁸⁷

בדברים המצוטטים יש קריאה לתחיקה הלכתית חדשה (לכל הפחות כהוראת שעה), אמנם כזו הצועדת בנתיב שהתוו חז"ל, אך אין ספק שמדובר בהליכה של צעד אחד נוסף, המנומק בצורכי השעה.

הרב ישראלי חולק על הרב הרצוג גם בשאלה אם ניתן להתיר לשוטר דתי לצאת לאסור גנב שנתפס כדי שלא יתרבו גנבים. כאמור, הרב הרצוג פסק לאסור, לאור הערכתו שבין כך ובין כך שוטרים שאינם שומרי שבת ייצאו לבצע את המשימה. נראה שדברים אלו קוממו את הרב ישראלי והוא העלה כנגדם את הטענות הבאות:

א. לא ניתן לאסור על שוטר דתי לבצע פעילות חיונית בהסתמך על כך ש"פורקי העול" יבצעו אותה בין כה וכה. הפסיקה ההלכתית חייבת להתייחס לעם כולו, וגם הציבור החילוני נחשב חלק מ"כלל ישראל".⁸⁸

ב. חלק מתהליך ההתחלנות של הדור נובע מכך שאנשים רבים הגיעו למסקנה שאי אפשר לקיים מדינה יהודית מודרנית לפי ההלכה. פסיקה כמו זו של הרב הרצוג תחזק תחושה זו. רק פסיקה אמיצה שתקבע כיצד ניתן לקיים את צורכי המדינה החיוניים לפי ההלכה תוכל למנוע היוצרות של תחושה כזאת.⁸⁹

ג. ההגבלות שמטיל הרב הרצוג על פעילות השוטרים בשבת תגרומנה לכך שהציבור הדתי יימנע מלהתגייס למשטרה, דבר שיגרום לפגיעה ברמת השירות מכיוון ששומרי התורה רגישים לערך האדם וחדורי מוטיבציה יותר מאחרים.⁹⁰

87 עמוד הימיני, לעיל ה"ש 70, בעמ' רי.

88 שם, בעמ' ריא.

89 שם; נוסף על כך ראו אריה פישמן בין דת לאידאולוגיה 144, הערה 19 (1990), המצטט מביטאון ההד תרצ"ו: "שאלת ההגנה גרמה לכמה חברים שיעזבו את המזרחי, מכיון שלא ניתנה להם תשובה ברורה [על ידי הרבנות] איך להתנהג [בשבת] בכל פרט ופרט, ומכיון שפרץ פעם ופעמים הדבר נעשה לו כהיתר, עד שלבסוף התרחק משורותינו ומהחיים הדתיים בכלל".

90 שם.

3. הרב ולדנברג

בדומה לרב ישראלי, גם דבריו של הרב ולדנברג נכתבו בתגובה למאמר ששלח לו הרב הרצוג.⁹¹

הרב ולדנברג מקבל את גישתו הכללית של הרב הרצוג ברוב השאלות, בשינויים קלים. הוא מקבל את הנחתו העקרונית של הרב הרצוג שרק חשש מפני פיקוח נפש מדי עשוי להתיר חילול שבת, ומקבל גם את פסיקתו שכאשר מתעורר חשש שריב שכנים אלים יגיע לשפיכות דמים מותר לחלל את השבת ולמהר להפסיקו.⁹² כמו כן, הוא מקבל עקרונית את גישתו של הרב הרצוג שיש לחלל את השבת גם במקרה של קריאה על פריצה של גנבים מפני ש"הרבה מהם מתנפלים כשהם מזוינים" וכשייתקלו בהתנגדות יפגעו גם כנפשות. הרב ולדנברג אף מרחיב את היתרו של הרב הרצוג גם למקרה שעדיין לא זוהתה פריצה ודאית, אבל ישנה ידיעה על תנועה חשודה של אלמנטים זרים ויש חשש מבוסס לכך שיש כוונתם לבצע פריצות לבתים ולחנויות.⁹³

אם כן, מה הדין לגבי חזרת השוטרים ברכב לבסיס לאחר סיום המשימה? כזכור, הרב הרצוג פסק להחמיר – חרף העובדה שבעניינים דומים פסקו חז"ל להתיר שאם לא כן יימנעו אנשים בעתיד לצאת למשימה החיונית – ונימק את גישתו המחמירה בהערכה שגם אם השוטרים הדתיים יתחמקו בעתיד ממילוי המשימה יימצאו שוטרים שאינם דתיים שיבצעו אותה ולכן לא ייגרם נזק. הרב ישראלי הסתייג מההסתמכות של הרב הרצוג על שוטרים חילוניים כטעם להחמיר על שוטרים דתיים ולכן פסק להקל,

91 מאוחר יותר פורסמה התשובה בשו"ת ציץ אליעזר. ראו: ציץ אליעזר, לעיל ה"ש 16, ח"ד סי' ד.

92 שם, "צדקו דברי כ"ג שליט"א שמחליט שבכבוא קריאת אזעקה למשטרה על פרוץ הריב וכמובן עם הבעת חשש מבוסס שהריב עלול להחריף בכל רגע עד לידי שפיכות דמים, שמותר לאנשי המשטרה למהר לנסוע למקום הריב במהירות הכי אפשרית, והיינו במכונית, כי בזה יבלמו את הריב מתחילתו בטרם יתפרץ ויביא בעקבו לשפיכת דמים (וכמו שקרו כבר מקרים כאלה)".

93 שם. בספרו הלכות מדינה, לעיל ה"ש 61, בעמ' רנא, מביא הרב ולדנברג את פסק השו"ע (שולחן ערוך, אורח חיים, שכט, סע' ז) שמקורו בהגהות אשרי, עירובין, סי' ו: "יש מי שאומר שבזמן הזה אפילו באו על עסקי ממון מחללין [את השבת] שאם לא יניחו ישראל לשלול ולבזו ממנו יהרגנו והוי עסקי נפשות" ומגיה הרמ"א "ומכל מקום הכל לפי הענין". בעקבות דברי הרמ"א האלה כותב הרב ולדנברג את הדברים הבאים: "ונלמד מכל זה שהוא הדין בזמנינו כאן בארץ ישראל, בהכונן בעז"ה משטר יהודי, כשתעמוד לפנינו שאלה של קריאת המשטרה היהודית בשבת להצלה מפני גנבים ושוודדים, אם מותר להם בכדי למהר להצלה לחלל את השבת בנסיעה במכונית או לצאת בכלי זיין, ולירות באויר, וכדומה, אזי יהיה עלינו לפסוק לפי הענין ולפי תנאי הזמן והמקום, ובכללות, אם רק יש ספק שמתוך שלא יוכלו לעמוד על ממונם יהרגום, אזי מותר לחלל עליהם את השבת בכדי למהר ולבוא להצלה".

ואף קבע שבימינו יש מקום להשתמש ביתר הרחבה בהיתר של "נמצאת מכשילן לעתיד לבוא". עמדתו של הרב ולדנברג בשאלה זו ממוקמת במובן מסוים בתווך בין הרב הרצוג לרב ישראלי. מצד אחד, בדומה לרב ישראלי, גם הרב ולדנברג מסייג מההסתמכות של הרב הרצוג על המציאות של עוברי עברה:

וארשה לי להזכיר בזה שלפענ"ד יש מקום של עיון במה שכותב כ"ג להלן בדבריו להזכיר סברא שמכיון שיש במשטרה והם הרוב הגדול שאין השבת נחשבת אצלם אלא ליום מנוח לאומי והם בודאי יסעו וע"כ לא תוגרם התרבות של גניבות עי"ז שנאסור.

ולא אבין לפענ"ד, דאיך נבוא ונסמוך על מה שהיהודים אחרים יעשו באיסור, ואטו על רשיעי ניקום ונסמוך, על מה שבהפקירא ניחא להו לפרוק עול השבת מעליהם, ואדרבא כשעבדי באיסורא עלינו להתריע נגדם השכם והערב ככל אשר בידנו, ואם יש באיזה פעולה מקום היתר אין מקום לאסור על סמך האחרים שיעשו באיסורא, סוף סוף עלינו לדאג שגם העבריינים לא יעשו באיסורא דישראל אף על פי שחטא ישראל הוא.⁹⁴

מצד שני, הלכה למעשה הצטרף הרב ולדנברג לעמדתו המחמירה של הרב הרצוג ואסר על חזרה ברכב לבסיס לאחר ביצוע המשימה. את החשש שאיסור כזה יגרום לשוטר הדתי להתחמק בעתיד מביצוע משימות כגון אלו פטר הרב ולדנברג בקביעה שהמשטרה היא ארגון היררכי עם כללי משמעת נוקשים ואלו מבטלים את החשש.

הרב ולדנברג אינו מסתפק רק בהבעת עמדה בשאלה המצומצמת, אלא מציע גם פתרון מערכתי לבעיית החזרה בשבת, היעזרות בנהגים ערבים:

אבל הרי יש עצה שנהג המכונית יהא שוטר ערבי, כי במדינתנו הרי ישנם גם הרבה שוטרים ערבים ואין שום קושי בדבר לסדר בדרך כלל שבשבת יהא עכו"ם הנהג של כל מכונית משטרה היוצאת לפעולה. ואזי יוכל הנהג גם לחזור עם המכונית עם גמר הפעולה למקומה המיועד.⁹⁵

הרב ולדנברג מסביר שהשימוש בנהגים ערבים יכול לפתור גם את בעיית הסיורים השגרתיים, נוסף על "פתרון האופניים" "אם מעשית היא". השימוש בנכרי יכול לסייע גם בפתרון הבעיה של הגעה למקום הפשע לאחר ביצועו, לשם מעצר הגנב.

נדמה שהצעה זו של הרב ולדנברג מרחיקה את גישתו בכירור מהגישה של הרב ישראלי. אמנם, בדומה לרב ישראלי הוא אינו מוכן להסתמך על חילול השבת של השוטר היהודי החילוני, עמדה שיכולה הייתה להתפרש כניסיון למצוא הסדר שיתאים

94 ציץ אליעזר, לעיל ה"ש 16, בח"ד סי' ד.

95 פתרון דומה הציע הרב ולדנברג גם לגבי עשיית מלאכות מסוימות בבתי החולים בשבת, והסעת רופאים ואחיות. ראו שם בח"ח, סימן טו פ"ז אות יב, פ"ג אות ח ואות יג; ח"א.

גם למדינה יהודית שומרת הלכה. אולם, העובדה שבסופו של דבר הוא מציע להשתמש בהיתר המסורתי של שימוש בגוי, עשויה ללמד שמנקודת מבטו אין משמעות מיוחדת לעובדה שמדובר במשטרה יהודית.⁹⁶

4. הרב אויערבך

לאחרונה התפרסמו הדברים שכתב הרב אויערבך בצעירותו בהתייחס לפסיקתו של הרב הרצוג בעניין פעילות המשטרה בשבת, מהם ניתן ללמוד על שיטתו של הרב אויערבך בנושא זה.⁹⁷ בתחילת דבריו, הרב אויערבך מטיל ספק בהיתר שנותן הרב הרצוג לצאת בשבת ברכב למקום שדווח שיש בו קטטה בלבד, משום החשש הרחוק שהקטטה תידרדר לרציחה. לדעת הרב אויערבך מדובר בחשש רחוק שלא ניתן להסתמך עליו.⁹⁸ לעומת זאת, בהמשך הערותיו נוטה הרב אויערבך להתיר קיום של סיורים שגרתיים של המשטרה (=משטרה ניידת), שאותם הרב הרצוג דווקא אסר (התיר רק נסיעה באופניים). וכך כותב הרב אויערבך:

96 קביעה זו מניחה שפוסק ציוני יראה בשלילה שימוש בנכרים כאמצעי לפתרון בעיות הלכתיות בארץ ישראל. עמדה זו היא אפשרית – ככבואה של העמדה של הוגים וזרמים בתנועה הציונית ששללו שימוש בכוח העבודה והשמירה של ערביי הארץ – אך אינה הכרחית. ראה לכך ניתן למצוא אצל הרב קוק, שראה בשימוש בנכרים פתרון מצוין לבעיות הלכתיות, כמו חליבה בשבת. לפי עדותו של הרב ולדנברג, הרב קוק הסתייג מעמדה טהרנית ששללה את השימוש בנכרים. ראו דבריו בהקדמה לספרו: אליעזר ולדנברג **שביתת הים** (תשט"ו). לאחרונה התפרסם מאמרו של הרב רמי רחמים בריהו "עבודת גויים במשטרה בשבתות" **שבי דרום**, 112 (תשע"ו). לאחר ניתוח הלכתי המתבסס בין השאר על דרכו של הרב ישראלי בסוגיה זו הוא מגיע למסקנה כי "נהיגה ברכב הצלה בשבת – כמו אמבולנסים, רכבי סיור צבאיים ורכבי סיור אזרחיים בישובי הספר – אין להניח לגויים לנהוג בהם מחשש קלקול ומחשש תקלה לעתיד לבוא שיחשבו שנסיעה זו אסורה בשבת, וכאשר לא יהיה נהג גוי, לא ינהגו ברכב ההצלה, ואין לך מכשול לעתיד לבוא גדול מכך. הדברים נכונים גם בנוגע לנסיעה בניידות משטרה בשבתות, משום שנהגי הניידות משמשים כשוטרים לכל דבר ועוסקים בהצלה" (שם, בעמ' 93-94).

97 **שולחן שלמה**, לעיל ה"ש 74, אותיות יא-יב.
98 שם, "מה שכתב הדר"ג [הדרת גאונן] דמותר למשטרה להגיע למקום קטטות, כיון שיש קטטות שמסתממות ברציחה, או בהכאה חמורה המביאה לידי מצב של ספק נפשות [...] גם בזה ראוי להזכיר מאי דחזינן דרופא אחד אינו נאמן נגד שנים משום טעמא דיחיד נגד שנים לאו כלום הוא וכל שכן בכהאי גוונא שהספק הוא רחוק מאוד של אחוז אחד ממאה או מאלף, ולא דמי כלל למאה או אפי' אלף נכרים וישראל אחד ביניהם ופירש אחד מהם דשאני התם כיון דאיתחזי קמיהא ישראל אחד ביניהם אשר עבורו מותר ודאי לחלל שבת ולכן מחללינן שפיר גם מספיאקא."

נראה לעניות דעתי בעיר גדולה שאוכלוסיה מרובים ויודעים ברור מתוך הניסיון שאם המשטרה הניידת תשבות בשבת יש לחשוש טובא לתגרות דמים או גנבות וגזילות שעלולין לסכן נפשות, יש מקום לדון דאפשר שהמשטרה הניידת הו"ל כרפואה ידועה להציל מפני הרודפים כיון שמזיקים ורודפים כאלה מצויים בתוך העיר.⁹⁹

דעתו של הרב אויערבך היא, אפוא, הפוכה מזו של הרב הרצוג. לטעמו, אסור לצאת ברכב לקריאה מפורשת על קטטה, מפני שהסכנה שקטטה ספציפית תוביל לרצח היא קטנה מכדי להיכנס לגדרי פיקוח נפש. לעומת זאת, מותר לצאת לסיור שגרתי בעיר גדולה, גם אם אין לסיור מטרה מוגדרת, מפני שבעיר גדולה יש למרבה הצער גם אנשים אלימים ועצם קיום הסיורים הסדירים, בשבת כבחול, ודאי מונע רצח כלשהו.

מעניין לציין שהרב אויערבך איננו מבסס את ההיתר לקיים סיורים שגרתיים רק על תרומתם למניעה של מעשי רצח, אלא מצרף לכך גם את התרומה המסתברת למניעה של נזקי רכוש.¹⁰⁰ בכך מקבל הרב אויערבך, דרך אגב, את היסוד שהזכרנו לעיל בדברי הרב ישראלי, שלפיו נזק ממוני של רבים נחשב כסכנת נפשות.¹⁰¹

99 שם, באות יב, עמ' קנז.

100 שם, באות יב, עמ' קנה (ו"חזי נמי לאצטרופי דעת הר"ח ובה"ג בשבת מ"ב ע"א 'דנזקא דרבים כסכנת נפשות חשיב").

101 יצוין שגם הרב ישראלי הזכיר יסוד זה רק כטעם משני, המצטרף ליסוד העיקרי שלפיו בציבור חוששים גם לפיקוח נפש רחוק (מכשירי פיקוח נפש). עם זאת, יש הבדל בין השניים: הרב ישראלי ביסס וחידר יסוד זה, ואילו הרב אויערבך מזכירו דרך אגב ו"כחזי לאצטרופי" בלבד. לעומת זאת, במקום אחר הרב אויערבך דן בגדרי "בא במחותרת" (שולחן שלמה, לעיל ה"ש 74, אותיות יא-יב) ושם הוא כותב "וכיון שמחמת החזקה שאין אדם מעמיד על ממונו יהיו הרבה אנשים אשר לא יוכלו לוותר על ממונם ויבואו לידי סכנה, לכן אפשר דחשיב ממש כמלחמת מצוה [אשר רבים סוברים שמוותר גם להתחיל בשבת] ואף בשבת חייב בעה"ב לקום עליו ולהורגו". מדברים אלו של הרב אויערבך הסיק הרב דוד לאו "נראה ברור שלמעשה דעתו היא שיש בגנבה מצב של פיקוח נפש גמור, ואף שיך לגדר של מלחמת מצווה, ומותר לעשות כל דבר אפשרי כדי למנוע מהגנב לבצע את זממו [...] ולכן אף כאשר בעה"ב עצמו אינו רוצה או אינו להילחם בגנב, מותר לכל אדם לקרוא למשטרה, וכן מותר לשוטרים עצמם לחלל שבת כדי להגיע למקום העברה ולמנוע מהגנבים לבצע את זממם"; הרב לאו מוצא אפוא היתר לפעולת משטרה בשבת למניעת גניבות, הדומה להיתרו השני של הרב ישראלי, אם כי מטעם אחר (שאי מניעת גניבות תגרום לאלימות העלולה לגרום לשפיכות דמים). ראו הרב דוד לאו "עבודת המשטרה בשבת" מאמינים במשטרה 7, 12 (2014) (להלן: מאמינים במשטרה). יצוין שהרב אויערבך עצמו לא קישר בין דבריו התיאורטיים לפעילות המשטרה בפועל – באופן שמציע הרב לאו – אך לדעתנו ניתן למצוא סיוע לקישור זה בעובדה הבאה: בספרו קשרי מלחמה, ח"ב, סימן כט (תשנ"ט), אסר הרב איל קרים (המכהן כיום כרב הראשי לצה"ל) להזעיק בשבת משטרה צבאית כדי לעצור פורץ מכונת שתייה במחנה. הרב נבנצאל, תלמידו המובהק

5. פסיקה נוספת

תשובתו פורצת הדרך של הרב ישראלי נשארה ספונה במגירותיהם של הרב ישראלי ושל הרב הרצוג. רק בשנת תשכ"ו (1966) היא ראתה אור בספרו של הרב ישראלי, "עמוד הימיני"¹⁰². גם אז, לדברים לא הייתה ככל הנראה השפעה מעשית, מפני שמספר שומרי השבת כהלכה במשטרה היה מועט ולכן המשטרה לא נזקקה לפסיקה הלכתית לשמירת השבת. רק כעבור שתיים-עשרה שנים נוספות, בשנת תשל"ח (1978), פנתה המשטרה באופן רשמי לגוף תורני בבקשה שיבצע מחקר שיעסוק ב"בדיקת האפשרויות לצמצום פעולות שיש בהן חילול שבת, בעבודת המשטרה לכול שלוחותיה". העילה לפנייה הוסברה ברצון ליצור "אפשרות לשילוב מקיף של כח אדם דתי במשטרה (בוגרי ישיבות הסדר, בני קיבוצים דתיים, חניכי בני עקיבא וכיו"ב)".¹⁰³ מן האמור ניתן להסיק שגם בשנת 1978, שלושים שנים לאחר קום המדינה, היו שומרי שבת כהלכה בגדר מיעוט מבוטל במשטרה, ולא מן הנמנע שסוגיית השבת הייתה אחת הסיבות העיקריות למציאות זו. השערה זו מקבלת חיזוק מדברים שכתבו עורכי המחקר, הרבנים ישראלי רוזן ואורי דסברג בפתח דבריהם:

נושא השבת הוא המחסום העיקרי בפני שומרי תורה להתגייס לשורות המבצעיות של המשטרה. וצבת בצבת עשויה: מכיוון שמועטים חובשי הכיפות במשטרה – הבעיות אינן עולות במלא חומרתן וממילא אין תרים אחר פתרונות. משנת תשל"ח נערכו מגעים רבים ודיונים מקיפים כאשר היוזמה והדחיפה העיקרים באו ע"י רב המשטרה הרב אברהם חזן ועוזרו מצד אחד, וראש היחידה למחקר ופיתוח במטה הארצי (וראש מז"פ) תנ"צ מאיר קפלן – מצד שני.¹⁰⁴

מחברי המחקר הסתמכו רבות על עמדתו של הרב ישראלי.¹⁰⁵ הם יורדים לפרטי פרטים ומציעים פתרונות "הלכטיכניים" שונים, כגון: שימוש במכשירי גרמא, הקלטות

של הרב אויערבך, העיר לרב קרים שבמקרים רבים דינו של גנב הוא כדין בא במחתרת המסכן חיי אדם ומותר לחלל שבת כדי ללוכדו, ולכן צריך עיון אם אסור להזעיק לשם כך משטרה (קשרי מלחמה, בעמ' 235).

102 שם, בסימן יז. נדפס שוב בספר **בצומת התורה והמדינה**, לעיל ה"ש 77, בעמ' 16-28.

103 אורי דסברג וישראל רוזן "השבת במשטרה" **תחומין** ב 66, 67 (1981).

104 שם, בעמ' 66-97. נדפס שוב בקיצור בקובץ אורי דסברג וישראל רוזן **תורה שבעל-פה** כד, ע-פד (תשמ"ג).

105 מעניין לציין שלאחר הדיון בגישת הרב ישראלי, מוסיפים המחברים את הדברים הבאים: "גם במאמרו וגם בשיחה בע"פ הבהיר הרב ישראלי שכמובן אין להסתמך על הדברים 'להיתרים סיטונאים', אלא יש לבחון את האפשרויות למעט חילול שבת ככל האפשר, ויש לוודא את מידת הזיקה לפיקו"נ עתידי ולא להסתמך על 'הנחות ספקולטיביות בעלמא'". נאמנה עלינו עדות המחברים שבשיחה בעל-פה עמם בסוף שנות השבעים אכן אמר להם

כתחליף לכתיבה, השארת מכשירים מסוימים דולקים כל השבת ועוד, במטרה לצמצם ככל האפשר את היקף האיסורים ואת חומרתם, גם ביחס לפעולות שהם מוצאים פתח עקרוני להתירן. בסיום דבריהם, מוסיפים המחברים את ההערה הבאה:

ברי כי כל המסקנות וההמלצות דלעיל באות בחשבון אך ורק אם תהיה מוטיבציה מתאימה בקרב אנשי משטרה. רק אם ימצאו שומרי שבת בשורות המשטרה אפשר יהיה לבחון את ההמלצות הלכה למעשה ולהתקדם אט-אט להגשמת חזון "מדינת התורה".

רק כעבור למעלה משלושים שנה לאחר פרסום המחקר, החל חזונם של הרב אברהם חזן ותנ"צ מאיר קפלן ז"ל להתממש. בשנת תשע"א (2011) הוקם פרויקט "מאמינים במשטרה", המכשיר גברים רתיים, בוגרי ישיבות הסדר ומכינות קדם-צבאיות, לשמש כשוטרים במסלול המשלב הכשרה משטרתית מקצועית יחד עם לימוד בבית מדרש לשוטרים. הלימודים בבית המדרש עוסקים בבעיות ההלכתיות והערכיות שהשירות במשטרה מעלה, ונושא השבת הוא אחד החשובים שבהם.¹⁰⁶ הקמת הפרויקט ובית המדרש המלווה אותו הובילו לתחייה של העיסוק ההלכתי בפעילות המשטרתית בשבת. להלן נסקור עמדות של מספר פוסקים בני זמננו, כולן ראו אור בפרסומים שמקורם בפרויקט האמור.¹⁰⁷

הרב רבינוביץ

הרב רבינוביץ פותח את הדיון בפעולת המשטרה בשבת באזכור החובה מן התורה למנות שוטרים שישמרו על שלום הציבור.

הרי ברור שחובת השלטון היא למנות "שומרים משוטטים" לשמור על שלום הציבור והתנועה בדרכים ובערים, ואם לא עשו הרי זה מפורש בתורה שיש בזה משום חיוב על שפיכות דם, והם הנקראים בלשוננו היום 'משטרה'.¹⁰⁸

הרב ישראלי את הדברים, עם זאת, חשוב להדגיש שבמאמרו שנכתב בשנת 1953 ופורסם ב-1966 לא מופיעה הסתייגות דומה. ייתכן שההבדל אינו משקף שינוי שחל בגישתו של הרב ישראלי אלא נובע מהשוני בהקשר. בשנת 1953 התפלמס הרב ישראלי עם הרב הרצוג בשאלה העקרונית של יסודות ההיתר, ובהקשר זה חשוב היה לו להדגיש את משמעותם מרחיקת הלכת. לעומת זאת, בשיחתו עם אנשי צומ"ת השאלה נדונה "הלכה למעשה" ולכן כאן הקפיד הרב להדגיש את הצורך לנסות למעט באיסורים, משום שסוף כל סוף ההיתר העקרוני הנדיב מבוסס על דין פיקוח נפש, ומכיוון שפיקוח נפש רק דוחה שבת ולא מתיר יש למעט באיסורים ככל האפשר.

106 רבקי גולדפינגר "השוטר הטוב" בשבע: מוסף 'אתנחתא' (2015).

107 בקונטרסים המכונים "פרויקט מאמינים במשטרה" (הוצאת תורה אחרי צבא ומכינת אלישע). עוד על אודות הפרויקט ראו באתר, maaminim.org.il/about.asp.

108 נחום אליעזר רבינוביץ "שירות במשטרה על פי ההלכה" מאמינים במשטרה 3, 9-4 (2016).

על פניו, הרב רבינוביץ מאמץ את שיטת הרב ישראלי בעניין "מכשירי פיקוח נפש" – שמכוחה יש להתיר פעילות שגרתית בשבת – אף שאינו מזכיר לא את הרב ישראלי ולא את המונח "מכשירי פיקוח נפש":

לא זו אף זו שאף מקומות או אירועים שעלולים להתפתח לקטטות [...] אין לדון רק לפי כל מקרה ומקרה או כל פעולה ופעולה בפע"מ אלא יש לבחון את הדברים בראיה כוללת שהרי אם לא יגיעו שוטרים למקרה מסוג זה או לא יעשו פעולה נדרשת אזי בהזדמנות אחרת דומה עלולה להתפתח סכנת נפשות.¹⁰⁹

גם בעניין חזרה מפעילות בשבת ברכב מצטרף הרב רבינוביץ לעמדתו של הרב ישראלי – כנגד דעתו של הרב הרצוג שפסק לאסור – ואף מרחיק לכת יותר ממנו. כפי שהסברנו לעיל, הרב ישראלי קבע שמאחר שחז"ל השתמשו בטעם של 'שלא להכשילן לעתיד לבוא' כדי להתיר רק איסורי דרבנן הוא איננו יכול לבדו להרחיב את ההיתר גם לאיסורי דאורייתא. עם זאת, הוא הציע לכנס בית דין חשוב שבדור כדי להתיר אף איסורי דאורייתא כמו חזרה ברכב ומחוץ לתחום. לעומת זאת, הרב רבינוביץ מתיר מטעמי "שלא להכשילן לעתיד לבוא" גם חזרה ברכב מפעילות מבצעית, לאור הבנתו ברמב"ם שנימוק זה מתיר גם איסורי דאורייתא.¹¹⁰

חרף היתריו המפליגים, הרב רבינוביץ ממליץ לחפש דרכים לצמצום האיסורים, וזאת משום החשש שאם השוטרים הדתיים יפעלו על פי ההיתר הנ"ל בקביעות, הם יחושו שהם מחללים את השבת לגמרי ואולי יימנעו לגמרי מלהתגייס לתפקידי שיטור. מעניין לציין שהחשש מפני רתיעת אנשים שומרי מצוות מלהתגייס למשטרה הובא כבר על ידי הרב ישראלי, אך בעוד הרב ישראלי מביא אותו כנימוק לצורך בפסיקה מקלה ולא מכבידה כדי למנוע רתיעה מהתגייסות בגלל ההגבלות ההלכתיות, הרב רבינוביץ מביא אותו כסיבה לצורך להחמיר מעט, כדי למנוע רתיעת מתגייסים דתיים להתגייס דווקא בגלל הפעילות הסדירה בשבת. ייתכן שיש כאן שיקוף של השוני בסגנון הדתי של המתגייסים הפוטנציאליים שראו לפנייהם שני הרבנים, כל אחד בזמנו.¹¹¹

הרב אריאל

הרב יעקב אריאל, רבה של רמת-גן, הוא תלמיד של הרב ישראלי. לא ייפלא אפוא שאת דינו פותח הרב אריאל בציטוט נרחב של דברי רבו בסוגיה. אולם, לאחר מכן הוא מביע

109 שם, בעמ' 6.

110 פירוש יד פשוטה על הרמב"ם הלכות שבת, פרק ב, הלכה כג, ושו"ת מלומדי מלחמה, לעיל ה"ש 50, בסימן מא.

111 מאמינים במשטרה 7, בעמ' 8-9. טעם זה דומה להסבר שמציע הולנדר לפער בין גישתו העקרונית המקלה של הרב גורן בתחום הפעילות הצבאית לבין ה"קמצנות" שנהג במתן היתרים ספציפיים. ראו אביעד הולנדר, לעיל ה"ש 40, בעמ' 225-226.

את דעתו המסתייגת משני היסודות שהציב הרב ישראלי.¹¹² הרב ישראלי סבר שפעילות משטרתית למניעת פיקוח נפש מותרת מדין "מכשירי פיקוח נפש" "אפילו אם אין זה עלול לקרות אלא אחד מאלף". הרב אריאל מקבל את היסוד של "מכשירי פיקוח נפש", אך מציב את רף הסיכון הנדרש גבוה יותר וקובע שרק בסיכון של 0.7% ניתן להתיר. את קביעתו הוא מבסס על העובדה שזהו שיעור התמותה של יולדות בארצות לא מפותחות שבהן היולדות אינן מגיעות לבתי חולים. מכך שהתירו לחלל שבת עבור יולדת, מציע הרב אריאל להסיק שמותר לחלל שבת בסיכון בשיעור כזה, אך לא בסכנה שהסתברותה פחותה.

את היסוד השני שהציב הרב ישראלי – "פיקוח נפש ציבורי" – הרב אריאל דוחה לחלוטין. הוא גורס שלדעת הרמב"ן והרשב"א נזק של רבים איננו מוגדר אוטומטית כפיקוח נפש והלכה כמותם. לכן הוא קובע שאין לחלל שבת מפני נזק ממוני של ציבור. עם זאת, הרב מציע להמשיג נזק ממוני של ציבור כ"מחלה" ומטעם זה הוא מתיר לעבור על איסורים מדרבנן כדי למנוע נזק כזה. לעניין חזרה ברכב מפעילות מבצעית, הרב מתיר לעשות זאת רק ברכב חשמלי שהפעלתו כרוכה באיסורי דרבנן בלבד.¹¹³

6. נספח – שיטה המציעה היתר גורף

כאמור, הרב ישראלי – שהתיר כמעט כל פעילות משטרתית שגרתית אף שאין לה קשר ישיר לפיקוח נפש – ביסס את היתרו על דין "פיקוח נפש דוחה שבת", ואת הרחבת ההיתר הצדיק בקביעותיו שגם חשש רחוק לפיקוח נפש עתידי דוחה שבת וגם חשש לנזק ממוני של ציבור נחשב מבחינה הלכתית לפיקוח נפש. גישה זו מסייעת להתיר לבצע בשבת חלק נכבד מפעילות השטח של המשטרה, ובכך היא נותנת מענה מסוים לציפייתו של ישעיהו ליבוביץ. עם זאת, היא אינה מייטרת את הצורך למעט עד כמה שאפשר בפעילות המשטרתית בשבת ולהשתדל להמעיט בחומרת האיסורים הכרוכים בפעילות המתבצעת – שהרי כך מחייבת ההלכה גם במקרי פיקוח נפש – נתון שמן הסתם היה גורם לליבוביץ לטעון שעדיין יש כאן תחושה של פעולה אסורה המותרת רק בדעיכה.

112 יעקב אריאל "המשטרה בשבת" מאמינים במשטרה 4, 5.

113 אלכסנדר יהושע לוינזון, רב משמר הגבול ועוזר הרב הראשי למשטרה, הוציא לאור ספר בנושא, בשם סוגיות בהלכות צבא ומשטרה (תשס"ג). מספר פרקים בספר מוקדשים לפעילות המשטרה בשבת. ככלל, המחבר מוצא היתר לקיום הפעילות המבצעית בשבת אך זאת בהסתייגויות ובהגבלות שעשויות להקשות על פעילות שוטפת ויעילה. כך, לדוגמה, הוא מתיר לקיים סיורים שוטפים בשבת מפני שניתן להחשיבם כ"ספק פיקוח נפש לפנינו", אך אוסר לאסוף את השוטר מבית מגוריו ברכב המשטרה מפני שהוא יכול להגיע למשמרתו ברגל או ללון בתחנת המשטרה. גם את החזרה מהסיוור מחייב המחבר לעשות רגלי או באמצעות נהג גוי (אלא אם השוטרים נחוצים למשימות מבצעיות דחופות אחרות).

לאחרונה ראה אור מאמר אשר צועד צעד אחד נוסף מעבר לשיטת הרב ישראל¹¹⁴. המחבר, הרב ד"ר מיכאל אברהם, דן באיסור "לא תגורו מפני איש", האוסר על הדיין להימנע ממתן פסק דין בגלל איומיו של בעל הדין. הרב אברהם מציין שיש פוסקים הסבורים שהאיסור לכבוש פסק-דין חל גם אם יש חשש אמתי לשלמו ולחיייו של הדיין. הוא טוען בצדק שעמדה זו טעונה הסבר, שהרי כידוע פיקוח נפש ואפילו ספק פיקוח נפש דוחים את כל התורה כולה, ואם כן, לא ברור מדוע אסור לדיין להסתמך על היתר זה. הרב אברהם מציע את התשובה הבאה:

דומה כי הצורה היחידה להבין את ההלכה התמוהה הזו נעוצה בהסברם של הרשב"א והב"ח, אם הדיין לא ידון במצב כזה, זוהי פרצה חמורה, שכן כל אדם אלים יחמוק מן הדין, והחברה תתנהל באנרכיה ותיפול טרף לאלילים. בגלל החשש הזה, הדין במצבים כאלו אינו מתנהל לפי כללי ההלכה הרגילים שמתייחסים לאדם היחיד, אלא כמי שנושא בתפקיד ציבורי. אדם יחיד אינו חייב (וכנראה אף אסור לו) לסכן את נפשו להצלת הזולת, וגם למען איסור דאורייתא, חמור ככל שיהיה. לעומת זאת, כאן אמנם אין מצב של סכנת פיקוח נפש למישהו, ובכל זאת נדרשת ממנו מסירות נפש. קלקול בהתנהלות הציבור הוא כמצב של פיקוח נפש.¹¹⁵

הרב אברהם מונה מספר השלכות למעשה הנובעות מהחידוש המוצע. שאחת מהן נוגעת לפעילות המשטרה בשבת:

המסקנה העולה מדברינו היא שלפחות לשיטות אלו, הפעלת המשטרה בשבת מותרת גם במצב בו אין כל סיכון לנפשות, רק מחמת החשש לאנרכיה משפטית-חברתית. לדוגמא, אם ידוע שאין רוצחים ואין סכנות בנפש אלא רק חשש מגניבות, האם מותר לחלל שבת במצב כזה? התשובה היא שאם החשש הוא שיווצר מצב שבו החברה כולה צריכה לחשוש מגנבים בשבת, שכן אין מונע ומפריע באדם מלגנוב בשבתות, זה מצדיק חילול שבת. המסקנה היא שההיתר להפעיל משטרה בשבת קיים אפילו לשם מניעת גניבות ממון בלבד. זהו חידוש גדול, אך לענ"ד הוא עולה בכירור מדעות הראשונים הנ"ל בסוגיא [...] כמוכן הדברים טעונים כירור רב והכרעה של גדולי הפוסקים, ולא באתי אלא כמציע.¹¹⁶

על פניו, לגישה מחודשת זו עשויות להיות השלכות מרחיקות לכת גם בתחומים נוספים. כדברי הרב אברהם, "כעת נוכל לשאול את עצמנו מה בדבר שירותים ומוסדות ציבוריים

114 הרב מיכאל אברהם "בדין 'לא תגורו מפני איש', מבט נוסף של חובת היחיד בתפקיד צבורי" מחניך: בטאון הרבנות הצבאית ג, 241, 245 (תשס"ח).

115 שם, בעמ' 252.

116 שם, בעמ' 256.

אחרים? האם גם אותם יש להפעיל בשבת גם ללא הכרח של פיקוח נפש. התשובה לכך אינה ברורה. לדוגמא, האם יתכן ששירות החוץ של מדינה לא יפעל בשבתות בעולם המודרני? ודוק, אין כוונתנו לבעיות של פיקוח נפש שיכולות להיות כרוכות בענין זה, אלא לעצם הקלקול בתפקוד הציבורי של החברה והמדינה, כלומר לאנרכיה החברתית. מאידך בלתי סביר בעליל שכל צורך ציבורי יצדיק חילולי שבת ולכן הגבול בזה אינו ברור.

בדברים אחרונים אלו, הרב אברהם כמעט "מיישר קו" עם תביעתו של ליבוביץ שהובאה בתחילת המאמר, הגם שלהבדיל מליבוביץ – הקורא לשימוש בכלי החקיקה ההלכתית – הרב אברהם מגיע לתוצאה דומה בדרך פרשנית.¹¹⁷

ד. אספקת חשמל

תחום נוסף שהזכיר ישעיהו ליבוביץ בדיונו על אודות השבת הציבורית בישראל נוגע לפעולת "השירותים הציבוריים החיוניים", ובכלל זה "מפעלי המים והחשמל". בפרק זה נבחן את עמדת פוסקי ההלכה השונים בתחום החשמל. דיונו לא יתמקד בשאלה אם מותר להפעיל מוצרי חשמל בשבת. בעניין זה נשתברו קולמוסים הלכתיים רבים בדורות האחרונים, והדיון בו הנו מרתק וקובע ברכה לעצמו,¹¹⁸ אלא שאיננו נוגע ישירות לענייננו, המתמקד בהיבטים הציבוריים של שמירת השבת. בהתאם, נתמקד בעמדת הפוסקים בשתי השאלות הבאות: האם ניתן לייצר חשמל בשבת, והאם ניתן להשתמש בחשמל המיוצר בשבת?

117 מהערת שוליים במאמרו של אברהם אנו למדים שדברי ליבוביץ עמדו לנגד עיניו בשעה שכתב את הדברים ("ישעיהו ליבוביץ העלה את הדוגמא הזו [של שירות החוץ], כחלק מטיעון כולל שדוגל בהפעלת מוסדות שלטוניים נחוצים בשבתות, גם ללא שיקולים של פיקוח נפש. כאן אנו מוצאים מקור הלכתי אפשרי לתפיסה זו"). יצוין שיש מי שהציע גישה מרחיקת לכת עוד יותר מזו של הרב אברהם – בהסתמך על דברי הרב גורן במספר מקומות – שלפיה עצם האחריות של המדינה לשלום אזרחיה דוחה שבת גם ללא חשש פיקוח נפש. ראו יצחק ברט "גדרי פיקוח נפש ציבורי: הרש"ז אוירבך, הר"ש ישראל ור"ש גורן" תחומין כט, 399 (תשס"ט). אולם, כפי שהעיר עורך כתב העת (שם, בהערה 49), נראה שהקריאה המרחיבה בדברי הרב גורן איננה מבוססת. הרב גורן טען שאחריות המדינה גורמת למצב שהסיכון העתידי העלול להיווצר נחשב כ"חולה לפנינו", אבל ההיתר עצמו עודנו מבוסס על פיקוח נפש ולא על גדר מחודש.

118 על השיטות השונות ראו אנציקלופדיה תלמודית בערך חשמל, פרקים ב-ג; אילן בן-יעקב החשמל בהלכה: התמודדות פוסקי ההלכה עם תופעת החשמל, 1875-1940 (חיבור לשם קבלת תואר "דוקטור לפילוסופיה", אוניברסיטת בן-גוריון, 2010).

1. ועדת השבת והחזון איש

בתקופה הסמוכה להקמת המדינה, אספקת החשמל בשבת הייתה כרוכה בעבירה על איסורי שבת רבים. על רקע זה, מינתה "ועדת השבת" שהקימה הרבנות הראשית בשנת תש"ח ועדת משנה בראשות הרב שלמה זלמן אויערבך, שהתבקשה לבחון את הנושא ולהגיש את המלצותיה.¹¹⁹ לאחר לימוד מעמיק של הנושא שלחה הוועדה לרב הרצוג את מסקנותיה המפורטות. באופן כללי, הוועדה הציעה להיעזר בנכרי בכל מקרה שבו הפעלת המערכת כרוכה באיסורי שבת. במקרה שבו לא ניתן להשתמש בנכרי קבעה הוועדה שאם קיים חשש שהימנעות מביצוע הפעולה תגרום לניתוק חשמל גם מבתי חולים, יכול יהודי לעשותה בשינוי שיהפוך אותה לאיסור מדרבנגן בלבד, ואם הימנעות כזאת תגרום בוודאות לניתוק חשמל מבתי חולים מותר ליהודי לעשות את הפעולה אפילו באיסור דאורייתא. לגבי השימוש בחשמל בשבת על-ידי הצרכנים האזרחיים בביתם, קבעה הוועדה ברוב קולות שכל עוד שלא סודרה עבודת נכרים באיסורי דאורייתא, ולא פועלים לפי הוראות הרבנים, "אסור להשתמש בחשמל שנוצר על ידי ישראל ומותר להשתמש בחשמל שנוצר על ידי גוי".¹²⁰

עמדת הרוב בוועדה עלתה בקנה אחד עם פסיקתו בעניין של החזון איש, שלחם בכל כוחו נגד השימוש בחשמל שמיוצר בשבת על-ידי חברת החשמל:

אבל אם נעשה בתחנת החשמל בשבת ע"י ישראל, שאינו משמר שבתו, אסור להינות ממנו. ואף אם הוא באופן שיש היתר בשימושו מן הדין, אסור להשתמש בו מפני שיש בשימושו איסור חילול השם, שאינו חס לכבוד שמים כיון שהוא שימוש ציבורי, והעובד בשבת הוא עושה במרד ר"ל. והנהנה ממעשיו הוא מעיד ח"ו שאין לבו כואב על חילול שבת ויהא רעוא שישוכו בתשובה שלמה במהרה.¹²¹

לדידו של החזון איש, הממד הציבורי שיש בפעולתה של חברת החשמל איננו מהווה טעם להקל, אלא דווקא להחמיר, שכן האופי הציבורי מגדיל את מידת חילול ה' שיש

119 "מסקנות הוועדה התורנית בענין חשמל" הרבנות הראשית לישראל – שבעים שנה ליסודה ב, 369 (תשס"ב) (להלן: מסקנות הוועדה התורנית).

120 בתשובה לשואל על היתר שימוש בחשמל המיוצר בחברת החשמל בשבת כתב הרב אויערבך "בזמן מלחמת השחרור ביקרתי יחד עם גדולי תורה ביניהם גם הראב"ד של העדה החרדית – בתחנת הכוח שבירושלים, והמצב היה אז הרבה יותר גרוע מכפי מש"כ כת"ר, ואפ"ה לא הוחלט לאסור את השימוש בחשמל בשבת". ראו שולחן שלמה, לעיל ה"ש 74, בח"א עמ' כט, הערה 7.

121 אברהם ישעיה קרליץ חזון איש, הלכות שבת, סימן לח (תרעא).

בדבר. לאור זאת, גם אם השימוש בחשמל שיוצר בשבת היה מותר עקרונית ("באופן שיש היתר בשימוש מן הדין")¹²² אסור להשתמש בו משום חילול ה' הכרוך בדבר.

2. הרב אויערבך

העמדה האוסרת להשתמש בחשמל שיוצר בשבת על-ידי יהודים התקבלה בוועדה בדעת רוב.¹²³ נראה שעם חברי המיעוט שהתירו את השימוש נמנה גם הרב אויערבך, שהרי בתשובה שנתן באותה שנה הוא התיר מעיקר הדין את השימוש בחשמל המיוצר על-ידי חברת החשמל:

וכיון שכן אפשר שאין בני העיר חייבים למנוע עצמם מלהשתמש בחשמל בשבת כדי שהפועלים לא יצטרכו אח"כ להוסיף נפט, כיון דבשעה שמוסיפים בהיתר הם עושים משום הצלת נפשות כדי שלא יכבו הנרות של בתי חולים וכדומה.¹²⁴

חשוב להדגיש שהרב אויערבך יוצא מנקודת הנחה שהצורך להוסיף נפט בשבת נובע מהשימוש הפרטי, במובן זה שאם רק חולים ובתי חולים ישתמשו בחשמל בשבת, התנורים הדולקים מערב שבת יוכלו לספק את כל תצרוכת החשמל הדרושה לפעולתם התקינה של בתי החולים ולא יהיה צורך לשוב ולהפעילם בשבת. חרף זאת, הרב אויערבך מתיר לצרכנים פרטיים להשתמש בחשמל בשבת מפני שהפועלים המוסיפים נפט בשבת "בהיתר הם עושים" מכיון שללא התוספת תופסק אספקת החשמל גם לבתי חולים ולחולים אחרים. עמדה זו אומצה גם על ידי הרב נויבירט, תלמידו של הרב אויערבך, בספרו **שמירת שבת כהלכתה**.¹²⁵

עמדה שונה ומחמירה עולה מתשובה אחרת של הרב אויערבך:

122 החזון איש סתם דבריו ולא פירש מדוע היה מותר, אם בגלל שניתן למצוא היתר מן הדין לעצם העבודה בשבת, או שמדובר רק בהיתר בדיעבד לשימוש ע"י הצרכנים.

123 **מסקנות הוועדה התורנית**, לעיל ה"ש 119.

124 **שולחן שלמה**, לעיל ה"ש 47, בעמ' רעו, סימן יא, ס' ב.

125 **שמירת שבת כהלכתה**, לעיל ה"ש 16, כפ' לב, הערה קעד: "לפי"ז נ"ל לכאורה כשיש הפסקה בזרם החשמל בשל איזה קלקול וכדו' בתחנת כוח, וטכנאים יהודים מתקנים את הקלקול, דמותר להנות מהמאור, דכיון שבזמן שמתקנים, מתקנים גם עבור החושאיב"ס שבעיר, וא"א לתקן את המכונה רק עבורם, וכיון שאין המתקן חייב ללכת מבית לבית למנוע את ההדלקות שאין בהם צורך, הרי זה חשיב כפורס מצורה להעלות תינוק מהנהר וגם צד עמו דגים דמבואר [...] שאם אינו עושה שום פעולה בשביל הדגים, רבו הסוכרים שמתור גם לכיון לצוד אותם כיון דחשיב כונה בלא שום מעשה [...] כיון דנתבאר שאין הטכנאי עושה שום עבירה בהדלקה זו".

ואף שבארנו במק"א דאפשר שמעיקר הדין אין לאסור להינות מהחשמל בשבת אף אם נעשה ח"ו ע"י ישראל, מ"מ יש לדעת שע"י השימוש שאנו משתמשים בשבת בחשמל הננו גורמים שיכופו שם את הפועלים לחלל שבת. וכמה מכוער הוא להתענג בשבת באש זרה אשר לא צוה ד' וכ"ש לכבד את מקדשי ד', אלו בתי כנסיות ומדרשות, באורים אשר חושך הם ולא אור וחובה גדולה מוטלת על עיני העדה להאיר את ההולכים בחושך ללכת באור ד' והיתה לנו לאור עולם.¹²⁶

בתשובה זו הרב אויערבך קובע שגם אם "מעיקר הדין" אין איסור ליהנות מהחשמל המיוצר על ידי ישראל, שימוש כזה הוא "מכוער" מפני שאנחנו גורמים שיכפו על הפועלים לחלל שבת. על פניו, דברי הרב אויערבך אינם מובנים: אם מעיקר הדין מותר להשתמש בחשמל שיוצר בשבת, הדבר נובע מכך שמותר לפועלים להפעיל בשבת את המכונות מפני צורכי בתי החולים, ואם זהו הדין, מדוע בעשותנו שימוש בחשמל שיוצר בשבת אנו גורמים שיכופו על הפועלים "לחלל שבת"? ככל הנראה, הרב אויערבך התבסס בתשובתו זו על מידע שהגיע לידיו, שלפיו חברת החשמל עוברת בשבת כרגיל, ובמסגרת זו מתבצעות גם עבודות שאינן הכרחיות לצורך אספקת החשמל השוטפת, ולכן גם אם תיאורטית ניתן היה להתיר את הפעלת המכונות בשבת לצורך אספקת החשמל לבתי חולים, השימוש בחשמל בשבת מהווה הסכמה בשתיקה לחילול השבת המסיבי שמבצעת חברת החשמל.¹²⁷

3. הרב גורן

בעת כהונתו של הרב גורן כרב ראשי לישראל הוא נדרש לשאלת העבודה בתחנות הכוח בשבת לאור ההלכה.¹²⁸

השאלה הייתה משולשת:

א. האם מותר ליהודים העובדים בתחנות הכוח של החשמל במדינה לתקן בשבת תקלות בתחנות הכוח וברשתות החשמל, כדי לאפשר אספקה סדירה של חשמל לאוכלוסייה?

126 מנחת שלמה, לעיל ה"ש 15, בסימן כז.

127 השערה זו מקבלת חיזוק מדברים שכתב הרב אויערבך בתשובה נוספת: "דאמת מותר להשתמש בחשמל בשבת משום אלו שצריכים להשתמש במכשירים חשמליים במקום פיקוח נפש ולצורך הצלת נפשות, אבל זה מאוד כבוד השבת שלא להשתמש כמו שאם היו פוגעים באמא, השבת היא אמא שלנו והרי גם מחללים שם שלא לצורך". ראו שולחן שלמה, לעיל ה"ש 74, בעמ' כט הערה 7.

128 שלמה גורן "העבודות בתחנות הכוח בשבת לאור ההלכה" תורת המדינה 318 (תשנ"ו) (להלן: תורת המדינה).

ב. האם מותר ליהודים לעבוד בתחנות הכוח בשבת, כדי לפקח על הפעילות התקינה והמסודרת של תחנות הכוח, ולווסת את פעילות התנורים, הטורבינות וכל המערכת כולה, שבלעדיהן אין אפשרות לקיים בשבת את ייצור החשמל לאוכלוסייה.

ג. האם מותר לצרכנים להשתמש בחשמל בשבת לאחר שידוע שהאספקה שלו כרוכה בחילול שבת? האם אין בזה איסור משום הנהגה ממלאכת שבת של העובדים בתחנות הכוח?¹²⁹

בדומה לרב אייערברך, גם הרב גורן פסק להתיר, בהתבסס על דין פיקוח נפש. אולם, בניגוד לרב אייערברך שהתבסס על פיקוח הנפש הכרוך בפעולתם של בתי החולים, הרב גורן תלה את ההיתר בפיקוח הנפש הכרוך באספקת חשמל סדירה לבתי הצרכנים.

את המפתח לפתרון בעיה חמורה זו, יש למצוא בגורם של פיקוח נפש שיש ברציפות אספקת החשמל גם בשבתות. ואין כוונתי לבתי חולים ולמתקני ביטחון אחרים שבמדינה, שאספקת הזרם שם היא חיונית ביותר ויש בה משום פיקוח נפש ודאי. [...] כוונתי למקרים רבים של פיקוח נפש בבתים פרטיים, כגון אצל חולי לב, יולדות וכיו"ב, המתרחשים באוכלוסייה גדולה במדינה מדי שבת בשבת. [...] כי במדינה של מיליונים אפשר לשער מראש ע"פ סטטיסטיקה פשוטה שמדי שבת בשבתו מתרחשים מקרי חירום רפואיים רבים. ומכיון שאין אנו יודעים היכן ומתי זה יקרה, חיבים אנו לשמור על אספקת חשמל תקינה ורצופה לכל המדינה, בגינם של החולים והפצועים וכיו"ב המצויים בכל שבת.¹³⁰

חידושו של הרב גורן – לפיו פעולה הקשורה לציבור גדול נחשבת לפיקוח נפש, מפני שבציבור כזה ודאי ישנו בכל רגע נתון לפחות אדם אחד שמניעת הפעולה עלולה לסכן אותו – דומה לשיטה של "מכשירי פיקוח נפש" שהציג הרב ישראלי בתשובתו שנדונה לעיל בעניין פעילות ביטחונית בשבת. אולם, חרף הדמיון המסוים, קיים הבדל של ממש בין השניים, ההופך את חידושו של הרב ישראלי למרחיק לכת יותר מזה של הרב גורן. הרב ישראלי התבסס על ההנחה שלפיה כשמדובר בציבור ובעניין החוזר על עצמו פעמים רבות, אם נאסור את ביצוע הפעולה באופן קבוע, ההימנעות תוביל ביום מן הימים לפיקוח נפש. לכן, ניתן להתיר את ביצוע הפעולה גם אם בכל מקרה ומקרה קיים סיכוי קטן ביותר שביצועה ימנע פיקוח נפש. לעומת זאת, הרב גורן יוצא מנקודת הנחה שפעולה אחת הנוגעת לציבור גדול – כאספקת חשמל על ידי תחנת כוח – תציל בוודאות לפחות אדם אחד בשבת זו עצמה (או שלכל הפחות יש כאן ספק סביר שניתן

129 שם, בעמ' 321.

130 שם, בעמ' 322.

להגדירו כספק פיקוח נפש) ולכן יש כאן פיקוח נפש ממש (או לכל הפחות ספק פיקוח נפש)^{131, 132}.

ה. קטלוג והערכה של הגישות השונות

1. מבוא

בשלושת הפרקים הקודמים סקרנו את דעות הפוסקים השונים ביחס לפעילות הצבא, המשטרה וחברת החשמל בשבת. בפרק זה ננסה למיין את התשובות השונות לפי מספר קטגוריות:

- א. תשובות המתירות בהסתמך על הפחתת איסורים (הורדה לאיסור דרבנן, הפחתת פעילות להכרחית בלבד וכדומה), לעומת תשובות המאפשרות תפקוד שוטף בשבת בדומה ליום חול.
- ב. תשובות המחייבות או ממליצות על שימוש בנכרים, לעומת תשובות שאינן מזכירות אפשרות זו.
- ג. תשובות המחדשות או חושפות יסוד הלכתי חדש, לעומת תשובות העושות שימוש בארגז הכלים המקובל.

131 אכן, כאשר הרב גורן דן בנושא ניתוחי מתים יהודים הוא מצדד להתיר במקרים מסוימים ניתוח גופות יהודים מפני שניתוח זה יכול להציל ברבות הימים יהודי כלשהו. ראו שלמה גורן "נתיחת מתים לפי ההלכה" תורת הרפואה, 209 (תשס"א).

132 בניגוד לנושא החשמל שעליו נכתב לא מעט במשך השנים, השאלה של אספקת מים בשבת נדונה בספרות ההלכתית לראשונה רק בשנת תשס"ט, במאמר ראשוני של ראש מכון צומ"ת, הרב ישראל רוזן. ראו "אספקת מים לאוכלוסיה בשבת" תחומין כט, 403 (תשס"ט). הרב רוזן מאמץ את שיטת הרב ישראלי בעניין פיקוח נפש ציבורי, שנדונה לעיל בהרחבה, וקובע כי "ככל שמדובר בשרות ציבורי לאוכלוסיה רחבה יותר, כן אי הוראות העתידי מתרחבת והולכת, וגוברת הזיקה לחשש סכנה, בעיקר לילדים, לזקנים, לחולים ולמוגבלים למיניהם". אולם, לאחר דיון מפורט מגיע הרב רוזן למסקנה שגם אם לאספקת המים לאזור שלם יש "זיקה לסכנה", לא ניתן להחשיבה כפיקוח נפש ממש, אלא לכל היותר כ"צורך גדול", המתיר לעבור על "תרי דרבנן" תוך ביצוע פעולות בשינוי ובמקשור של גרמא. עוד קובע הרב רוזן כי רק כעשרה אחוזים מתוך מכלול התקלות המדווחות בשבת מוגדרים כתקלות חשובות המצדיקות טיפול בשבת, וברובן צריך וניתן לטפל מבלי לעבור על איסורי דאורייתא. רק במקרים מיוחדים ויוצאים מן הכלל, שניתן להגדירם כ'ספק פיקוח נפש', ניתן להתיר מלאכות דאורייתא. פסיקתו זו של הרב רוזן מהווה דוגמה טובה לפתרון באמצעים טכנולוגיים של (חלק) מהשאלות המתעוררות בקשר לפעולות הנעשות במסגרת השירותים החיוניים בשבת. אפשרות זו הוזכרה כבר במאמרו של ליבוביץ, אך רק שנים לאחר מכן הפכה למעשית לגבי חלק מן הבעיות.

ד. תשובות המבחינות בין הממד הציבורי לממד הפרטי, לעומת תשובות המתייחסות לשניהם בשווה.

ה. תשובות המנחות אדם דתי השואל כיצד להתנהג בתוך המערכת, לעומת תשובות המשרטטות את דרך הפעולה הראויה למערכת כולה.

2. הפחתת איסורים לעומת היתר לתפקוד שוטף

כזכור, ליבוביץ יצא כנגד גישה הלכתית המבוססת על "היתרים" ו"שינויים" וטען שכבודם של מוסדות ההוראה הרבניים יושפל אם יהפכו לבתי חרושת לייצור היתרים. גישה כזאת, גרס ליבוביץ, גם תשרד לדור הצעיר ש"המדינה והמשק עצמם אסורים לכתחילה ומותרים רק בדיעבד". לאור זאת, הציע ליבוביץ שהרבנות תקבע שבתחומים מסוימים מותר לפעול גם בשבת ובתחומים אלה האיסורים כלל אינם רלוונטיים. בחינת התשובות השונות מעלה כי היו פוסקים שהיו ערים לבעייתיות שהציג ליבוביץ בדרך של פסיקה מבוססת "היתרים" ו"שינויים" והציעו פתרונות המאפשרים לפעול בשבת בתחומים האמורים בצורה טבעית. בניגוד לליבוביץ, פוסקים אלה נשענו על המערכת ההלכתית ולא על המנגנון של עקירת דבר מן התורה, מהלך שבוודאי לא יתקבל על דעתם של פוסקי הלכה אורתודוקסיים.

הדוגמה הבולטת ביותר לגישה זו מצויה ביחסו של הרב גורן לשאלת המלחמה בשבת. הרב גורן לא מצא "היתר" למלחמה בשבת, אלא קבע, בהתבסס על היסוד של "עד רדתה", שמצוות המלחמה דוחה שבת. הרב גורן הדגיש את היתרונות של עמדתו המבוססת על היסוד של "עד רדתה" דווקא משום ההשלכות המעשיות והחינוכיות הנובעות מכך. עם זאת, כפי שציינו לעיל, הרב גורן לא "ניצל" עד תום את היתר "עד רדתה", ובמקרים רבים הורה על פעולה בשינוי ועל מיעוט איסורים בדרכים נוספות אף על פי שעקרון "עד רדתה" היה אמור לכאורה להתיר לגמרי את ביצוע הפעולה.

גם עמדתו של הרב ישראלי בעניין פעילות המשטרה בשבת-המבוססת על היסודות המחודשים של "מכשירי פיקוח-נפש" ו"נזק לרכים כפיקוח-נפש ציבורי" – מהווה דוגמה לפסיקה המאפשרת למערכת לתפקד בשבת באופן שוטף, בהיקף דומה ליום החול. עם זאת, חשוב להבחין לעניין זה בין עמדתו של הרב ישראלי בשאלת היקף הפעילות המותרת לבין עמדתו בשאלה כיצד יש להתנהג בשעת הפעילות עצמה. במאמרו, הרב ישראלי התייחס רק להיקף הפעילות המותרת, ובעניין זה נקט גישה מרחיבה בהתירו, למשל, ביצוע סיוורים שגרתיים, פעילות למניעת גניבות וחזרה ברכב לאחר סיום הפעילות. הרב ישראלי לא פרסם בכתובים התייחסות מפורטת לעניין ההתנהגות בשעת הפעילות עצמה, אך לפי עדותם של הרבנים דסברג ורוזן, בדברים בעל־פה שאמר להם, הרב ישראלי נקט גישה שמרנית של הפחתת איסורים. את ההחמרה ברכיב ההתנהגות בעת ביצוע הפעילות ניתן אולי לתלות בכך שהרב ישראלי ביסס את היתרו על דין

פיקוח נפש. כפי שהסברנו לעיל, הפוסקים נחלקו בשאלה אם פיקוח נפש "מתיר" או רק "דוחה". אם מדובר בדחייה בלבד צריך להשתדל ככל הניתן למעט בביצוע פעולות אסורות גם במצב של פיקוח נפש, וגם כשאין ברירה יש לבצע בשינוי ובאופן שהאיסור יהיה רק מדרכנן. ייתכן שהרב ישראלי גרס כדעת הסוברים שמדובר ב"דחיה" בלבד.

גם פסיקותיו של הרב אויערבך בענייני צבא ומשטרה מבטאות, במידת מה, ניסיון לאפשר פעילות סדירה של המערכת גם בשבת. כך, למשל, עולה מהעיקרון שהציב הרב אויערבך שלפיו כל סכנה שאנו חוששים לה ביום חול (ורוחים צרכים אחרים כדי לטפל בה) יש לחשוש לה גם בשבת. כך ניתן לפרש גם את היתרו של הרב אויערבך לבצע סיורים שגרתיים ברכב בשבת, שאותו נימק בקביעה שבעיר גדולה ישנם אנשים אלימים רבים ולכן ביצוע הסיורים ודאי ימנע רצח כלשהו. עם זאת, כמו הרב ישראלי, גם הרב אויערבך נקט גישה שמרנית באשר לאופן ביצוע הפעילות המותרת, מהטעם שההיתר מבוסס על דין "דחיה" ולא על דין "הותרה".

לעומת זאת, פסיקותיו של הרב הרצוג לגבי פעולת המשטרה בשבת (שאליהן הצטרף גם הרב ולדנברג) מהוות דוגמה מובהקת לפתרון של "היתרים" ו"שינויים". כך לגבי היקף הפעילות המותרת – הרב הרצוג מתיר יציאה ברכב רק למקום קטטה שישנו חשש שתפתח לרצח ולא לסיורים שגרתיים, אך הוא אינו מתיר לחזור ברכב ממקום האירוע או להסיע ברכב גנב שנתפס. כך גם לגבי דרך ההתנהגות בעת ביצוע הפעולה המותרת – הרב הרצוג מורה על רכיבה באופניים לסיור שגרתי, נהיגה ברכב בשיטה של "שניים שעשאוה" וכתובת דו"ח בשינוי.

3. קריטריונים נוספים

ביצוע מלאכות על ידי נכרים

הרב ולדנברג הציע שבשבת ינהגו שוטרים ערבים בניידות המשטרה, וכך יתאפשר לבצע גם סיורים שגרתיים, לחזור מפעילות ולהסיע גנבים למעצר. גם תת-הוועדה לענייני חשמל בשבת, בראשותו של הרב אויערבך, הציעה שפעולות כגון הוספת נפט במכונות והדלקת מכונות נוספות יבוצעו על-ידי נכרים. לעומת זאת, הרב הרצוג והרב ישראלי לא מעלים אפשרות זאת בתשובותיהם לגבי המשטרה, והרב גורן לא מעלה אותה בתשובתו לגבי חברת החשמל.¹³³

133 מעניין לציין בהקשר זה שלאחרונה דווח בתקשורת שוועדת רבנים, נציגי הציבור החרדי, נועדה לישיבה עם בכירים בחברת החשמל והתקבלה החלטה לפיה חברת החשמל תגייס כ-150 דרוזים וערבים ששירתו בצה"ל לביצוע העבודות הדרושות בתחנות הכוח בשבתות ובחגים. למיטב ידיעתנו, אף על פי שהצעה זו עברה כמה משוכות, לבסוף היא גוועה ולא יצאה לפועל. ראו עפרה לקס "סוגיות בתעשייה" ערוץ 7: מגזין "בשבע" 14.4.2011

חשיפת יסוד חדש או שימוש במונחים מוכרים

האם ההתמודדות עם שאלות מורכבות בתחומי הביטחון והשירותים החיוניים בשבת כרוכה בהצגה של יסודות הלכתיים מחודשים או שנעשה שימוש במושגים הידועים ובררכי הדיון המקובלות? בנקודה זו ניכר היטב הבדל מהותי בין הפוסקים השונים. ודוק, כל הפוסקים שאת עמדתם הצגנו במאמר הנם אנשי הלכה אורתודוקסים, ולכן הדיון שהם מקיימים בנוי על תיאור ופרשנות של מקורות קדומים, וגם את החידוש הגדול ביותר הם מבססים על יסוד שהיה מעוגן מאז ומעולם במקורות אלו. חרף זאת, ניתן להבחין בבירור בין תשובות המציבות בבסיסן יסוד הלכתי שלא היה מוכר עד כה בשמו, או שלא נעשה בו שימוש גלוי במאות השנים שקדמו לתשובה, לבין תשובות שנמנעות מכך, כמפורט להלן.

הרב גורן (והרב רבינוביץ שמצטרף לדעתו) חושף ומבסס יסוד שלא נזכר בתלמוד הבבלי ("עד רדתה"), בהתבסס על מדרש הלכה (ספרי), על התלמוד הירושלמי, ועל אזכור ברמב"ם. הרב גורן נוקט דרך זאת אף על פישניתן היה לפרש את המקורות הללו באופן מצמצם – כפי שאכן פירשו אותם הרב נריה והרב אבידן – שלפיו היתר "עד רדתה" מהווה הרחבה בלבד של היתר פיקוח נפש המוכר והמבוסס.

הרב ישראלי התיר את פעילותה השוטפת של המשטרה בהתבסס על שני יסודות מחודשים: "מכשירי פיקוח נפש" ו"פיקוח נפש ציבורי". כמובן, הרב ישראלי מבסס את יסודותיו אלו על מקורות מוכרים, אולם ברור שהוא מחדש כאן מושגים שלא היו מוכרים לפניו.

לעומת זאת, הרבנים נריה, אבידן ואויערבך בהתייחסותם לפעילות הצבא, והרבנים הרצוג, ולדנברג ואויערבך בפסיקותיהם בנוגע למשטרה, מבססים את היתריהם על גרדי פיקוח נפש המוכרים, ונמנעים מלהציג יסודות מחודשים.¹³⁴ אמנם הרבנים נריה ואבידן מרחיבים את היקף ההיתר מדין פיקוח נפש בנוגע למלחמה, והרב אויערבך מגדיר פיקוח נפש בדרך המאפשרת הרחבה של ההיתרים בתחום הפעילות המשטרתית, אבל בסוף היום מדובר בשימוש במכשיר קיים ולא בהצגה של יסוד הלכתי מחודש.

www.inn.co.il/Besheva/Article.aspx/10471, בקטע המתחיל במילים "בענין החשמל בשבת".

134 ידידנו שוקי זקבך, שהגיש לאחרונה עבודת דוקטור על משנתו ההלכתית של הרב ולדנברג, כתב לנו שמסקנתו מעיון מעמיק בדרכו של הרב ולדנברג בהלכות מדינה היא שאמנם הוא משתמש רק ביסודות מוכרים, אך הוא עושה ביסודות אלה שימוש מרחיב ושונה – המהווה חידוש גדול. מכל מקום, בתשובה הספציפית שאנו עוסקים בה, לא הבחנו בתופעה זו.

ממד ציבורי וממד פרטי

עד כמה משפיעה על עמדתם של הפוסקים האבחנה בין סוגיות הנוגעות לכלל לבין סוגיות הנוגעות לפרט? נראה שלפחות חלק מן הפוסקים ייחסו חשיבות להבדל בין שני המצבים.

היסוד של "עד רדתה" שמציע הרב גורן מבדל את תחום המלחמה מן התחום הפרטי וקובע שבאיום על ציבור גדול נוהגים כללי הלכה אחרים. היסוד של "פיקוח-נפש ציבורי" שמציע הרב ישראלי, שלפיו גם "נזק של רבים" שקול לפיקוח נפש, מבדל גם הוא בצורה ברורה את הפסיקה בסוגיה ציבורית מהפסיקה בשאלה פרטית.¹³⁵ היסוד הנוסף שחידש הרב ישראלי, "מכשירי פיקוח נפש", אמנם רלוונטי לשיטתו גם לגבי אדם פרטי (לדוגמה, נסיעה של רופא לטפל בחולה), אולם יסוד זה יבוא לידי ביטוי במיוחד בשאלות הנוגעות לציבור – למשל, כבסיס להיתר לבצע פעילות ביטחונית שגרתית על בסיס ההנחה שבסופו של יינצל אדם אחד. גם עמדתו של הרב גורן בעניין החשמל אינה כוללת אבחנה בין פיקוח-נפש הנוגע לציבור לבין פיקוח-נפש הנוגע לפרט, אולם קביעתו של הרב גורן שאספקת שירות חיוני לציבור נכללת בגדרי פיקוח-נפש, מטעמים סטטיסטיים, יוצרת אבחנה מעשית ברורה בין הפסיקה בסוגיה ציבורית לפסיקה בסוגיה פרטית.

מעניין במיוחד לעניין זה האופן שבו הרב איערבך מייחס חשיבות לעובדה שמדובר בציבור. כזכור, הרב איערבך הציע להיעזר, כמדד לקביעה אם מדובר במצב שלפיקוח נפש, ביחס שהמצב היה מקבל בימות החול, במובן זה שכל דבר שהיו חוששים לו בימות החול ניתן להתיר לבצעו בשבת. מצד אחד, הגדרה זו רלוונטית הן ביחס לפרט והן ביחס לכלל, ובמובן זה אין כאן הבחנה בין יחיד לרבים. מצד שני, הרב איערבך טען שאנשים המופקדים על מערכות ציבוריות נכונים ליטול סיכונים הנוגעים לציבור במידה פחותה מהסיכון שאדם פרטי מוכן ליטול על עצמו. חיבור ההנחות הללו גורם לכך שמבחן זהה לקביעת פיקוח נפש מוביל לתוצאה אחת בנוגע לפרט ולתוצאה אחרת בנוגע לציבור באשר לרמת הסיכון שמותר לחלל שבת בגינה.

הדוגמאות שהבאנו עד כה ממחישות כיצד קיומו של הממד הציבורי משמש חלק מהפוסקים כטעם להרחבת ההיתר. מעניין לציין שאצל חלק מהפוסקים קיומו של ממד ציבורי משמש עילה דווקא לצמצומו של ההיתר. כוונתנו לעמדתם של החזון-איש והרב איערבך בעניין השימוש בחשמל בשבת. שניהם קבעו שגם אם ניתן היה בדיעבד למצוא

135 הרב יצחק ריבלין מסיק כי "לשיטת הגר"ש ישראלי נראה שגדרי פיקוח נפש של ציבור הינם נרחבים ביותר, שהרי נקט שכל פעולה הנוגעת לשלום הציבור, פרנסתו, ומעמדו יש בה בעקיפין ענין עם פיקוח נפש, ולדבריו יתכן שגם ביצוע פעולות דיפלומטיות רחופות, וטיפול בנושאים קריטיים בזירת התקשורת העולמית כלולים בהיתר זה". ראו יצחק ריבלין גדרי פיקוח נפש 318 (תשע"ה).

היתר דחוק לאספקת חשמל על-ידי יהודים בשבת, העובדה שלא נעשה מאמץ מיוחד לבצע בשבת את העבודות על-ידי נכרים, והעובדה שבפועל מתבצעות בשבת עבודות רבות שאינן חיוניות לעצם אספקת החשמל, יוצרות ברמה הציבורית מצב של "חילול ה'" ובשל כך הם אוסרים על שימוש בחשמל שיוצר בשבת.

פסיקה לאדם הפרטי העובד במערכת או למערכת עצמה

הרב גורן פוסק למערכת הצבאית, ואילו הרבנים הרצוג, ישראלי וולדנברג פוסקים תיאורטית למערכת המשטרתית(אם כי לא נשאלו על ידה),¹³⁶ ולפחות במובן מסוים הרב גורן פוסק גם הוא לחברת החשמל עצמה. לעומת זאת, החזון-איש והרב אלישיב פוסקים לחייל הדתי הבודד ומורים לו מתי ובאילו תנאים הוא רשאי(או אפילו חייב) למלא את הפקודות ומתי עליו לסרב, ומתעלמים מהשאלה כיצד המערכת עצמה צריכה לנהוג. גם פסיקותיהם של החזון-איש והרב אויערבך בעניין החשמל מתמקדות בשאלה אם מותר לצרכן הפרטי להשתמש בחשמל שיוצר בשבת והתייחסותם לאופן הפעולה של המערכת באה רק כדי להשיב לצרכן הפרטי. במילים אחרות, מוקד הדיון של החזון-איש והרב אויערבך הוא בשאלה אם בייצור החשמל ישנו איסור ולא בשאלה מה על המערכת לעשות כדי שפעילותה תעלה בקנה אחד עם דרישות ההלכה. בכך נבדלת צורת התייחסותם לשאלה באופן ברור מזו של הרב גורן.¹³⁷

136 ראו יוסט, לעיל ה"ש 76, בעמ' 176-177, המצביע על מאפיין זה בפסיקתו של הרב ישראלי. יוסט מציב את גישתו זו של הרב ישראלי כמנוגדת לגישתו של הרב הרצוג "הממשיך את המסורת הגלותית, ולכן מתמקד בפרט ובמקרה הבודד הניצב לפניו". אנו סבורים שיש לסייג מעט קביעה זו. אמנם הרב הרצוג לא העמיד קטגוריות הלכתיות מיוחדות לציבור ובוחר את השאלה המערכתית בקטגוריות דומות לשאלות פרטיות (ראה דברינו בסעיף הקודם). נכון גם שברונו בשאלה של מעצר חשוד בשבת התייחס הרב הרצוג לפרט שומר המצוות בלבד, ואף הסתמך במידה מסוימת על קיומו של ציבור שלא נדרש לפסיקה ההלכתית שהוא זה שיעצור את החשוד. חרף זאת אי אפשר לדעתנו להתעלם מן העובדה שתשובתו של הרב הרצוג מופנית בעיקרה אל המערכת והוא מסביר בה כיצד עליה לפעול (גם אם הפתרונות שהציע לא היו מעשיים, כפי שציינו בגוף המאמר). בכך הוא שונה בהחלט מרבנים אחרים שכלל לא התייחסו לשאלה המערכתית.

137 ראו אדרעי, לעיל ה"ש 41, בעמ' 126-128, המציין נקודה זו ומרחיב לגביה. במקום אחר טוען אדרעי ששאלת קהל היעד של הפסיקה היא שאלה המפצלת את ההלכה לשני זרמים הלכתיים: הזרם החרדי והזרם הציוני דתי. את ראשית הפיצול הוא מזהה בפולמוס סביב היתר המכירה בין הרב קוק למתנגדיו. ראו אריה אדרעי "שורשי הפסיקה הציונית דתית – הרב קוק ופולמוס השמיטה" על דעת הקהל, ספר היוכל לכבוד אביעזר רביצקי כרך שני, 891 (תשע"ב).

1. סיכום

במאמר זה תיארונו את עמדת פוסקי ההלכה הבולטים בשאלות הנוגעות לשמירת השבת הציבורית בישראל. אגב כך, ניסינו לברר האם במהלך השנים חל שינוי בהיקף העיסוק ההלכתי ובאופן ההתמודדות עם השאלה – וכל זאת לאור הביקורת שמתח ישעיהו ליבוביץ, סמוך לאחר הקמת המדינה, על היקף העיסוק ההלכתי בעניין ועל אופיו. מצאנו שלאורך השנים עסקו הפוסקים בענייני השבת הציבורית בישראל, וחלק מהם אף ביסס את עמדתו על חידושים הלכתיים מרחיבים ולא על היתרים דחוקים בדיעבד. חרף זאת, נדמה שהיכול ההלכתי בסוגיית השבת הציבורית בישראל עודנו דל למדי.

מה יכול להסביר את המיעוט היחסי של העיסוק בנושא? בהנחה שהסברו של ליבוביץ איננו מספק ושגם ההסבר החלופי שהעלה הרב נריה – שלפיו הדבר נובע מחשש מפני שימוש לרעה מצד המדינה החילונית בהיתרים ההלכתיים – לוקה בחסר, נציג, לסיום, מספר הסברים אפשריים.

הסבר אפשרי אחד נוגע להשקפת עולמם של חלק מהפוסקים הבולטים. סביר להניח שמידת העיסוק של פוסק בתחום כלשהו תלויה, במידה מסוימת, בעניין שהוא מגלה בו ובחשיבות שהוא מייחס לו. לפוסק שמתנגד למדינה או לפחות איננו מאוהדיה המושבעים חסרה המוטיבציה הנדרשת לעסוק בעניינים הנוגעים להתנהלותה הציבורית. העובדה שחלק נכבד מפוסקי ההלכה הבולטים משתייך למחנה החרדי יכולה אפוא להסביר מדוע לפחות פוסקים אלו לא עסקו בהרחבה בענייני השבת הציבורית בישראל.¹³⁸ הסבר נוסף, שרלוונטי גם לפוסקים ציוניים, נוגע להערכתו של הפוסק את הסיכוי לכך שעיסוקו בתחום מסוים יישא פירות בשטח: ככל שהסיכוי גדל מתחזקת המוטיבציה של הפוסק לעסוק בתחום, וכן להפך. אם הנחה זו משכנעת, ניתן לתלות את המיעוט היחסי של העיסוק הפסיקתי בענייני השבת הציבורית בהערכתם של הפוסקים שהסיכוי שהמדינה תיאותר לעצב את התנהלותה בתחום השבת – באופן כללי, או בתחום ספציפי – לאור ההלכה הוא קלוש.¹³⁹ לבסוף, המיעוט היחסי של העיסוק ההלכתי בנושא השבת הציבורית

138 להסבר ברוח זו, שניתן שלוש שנים לאחר פולמוס ליבוביץ-נריה, ראו אליעזר גולדמן "יסודות מטא הלכתיים להכרעה ההלכתית" פילוסופיה של ההלכה: עיונים חדשים בפילוסופיה של ההלכה, 259 (אביעזר רביצקי ואבינועם רוזנק עורכים, תשס"ח). גולדמן מסביר כי ההימנעות נובעת מהעובדה שרוב פוסקי ההלכה שוללים את המדינה ומיעוטם, המצדד במדינה, חושש מהרוב. להדגמה של הקשר בין היקף העיסוק של פוסקים בענייני ציבור ומדינה לבין יחסם למדינה ראו: Aviad Hacohen, "Religious Zionist Halakhah" – Is It Reality Or Was It A Dream? In RELIGIOUS ZIONISM POST DISENGAGEMENT: FUTURE DIRECTIONS (Chaim I. Waxman ed., 2008) 315, 328-330.

139 ראייה להנחה זו ניתן למצוא אולי בשפע היחסי של העיסוק בשאלות של ניהול המדינה מבחינה חוקתית ערב קום המדינה ובראשית שנות החמישים של המאה ה-20 ואת דעיכת

בישראל עשוי לנבוע ממיעוט השאלות שמקבלים הפוסקים מהציבור בנושא זה. השירות בצה"ל מוטל כחובה על כלל האזרחים, לרבות שומרי מצוות, שלפחות חלקם פנו בשאלות לפוסקים, מה שיכול להסביר את העיסוק הרב יחסית בענייני שבת וצבא. לעומת זאת, לאורך רוב שנות קיומה של המדינה, שיעור שומרי המצוות בשורות המשטרה ובחברת החשמל היה נמוך ביותר. בהיעדרם, לא היה מי שיאתגר את פוסקי ההלכה בשאלות, מה שעשוי להסביר את העיסוק המועט יחסית בשאלות הנוגעות לכך.¹⁴⁰

הדיון לאחר מכן. ראו הטלית והדגל, לעיל ה"ש 12, בעיקר בעמ' 155-167. העיסוק נבע מאמונה שניהול המדינה לפי משפט התורה הנו אופציה אפשרית. הדעיקה נבעה מכך שהמציאות טפחה על פני העוסקים בעניין.

140 להסבר ברוח זו ראו בחוצרות בית ה', לעיל ה"ש 13, בעמ' 125 ("ככל שירבו יותר ויותר חובשי כיפות ב'שטח', כן יתרבו חידושי הלכה המאפשרים את השתלבותם במכלול חיי המדינה"). הסבר אחרון זה מקבל חיזוק מן העובדה, שעליה הצבענו לעיל, שלאחר שנים ארוכות שבהן לא התקיים כמעט עיסוק הלכתי בענייני שבת ומשטרה, בשנים האחרונות ניכרת התעוררות בהיקף הכתיבה בנושא, התעוררות שמתרחשת במקביל לכניסתם של שומרי מצוות לשורות המשטרה.

